

A MISKOLCI SZŐLŐ ÉS BIRTOKOSA A DIÓSGYŐRI URADALOM ZÁLOGBIRTOKLÁSÁNAK ELSŐ SZÁZADÁBAN (1540–1600)

GYULAI ÉVA

Dominusok – servitorok

Az 1500-as évek Mohács utáni háromnegyed százada – a Magyar Királyság történetében új történelmi korszak, a kora újkor első szakasza – gyökeresen új kül- és belpolitikai szituációt teremtett a középkor századai után a török megjelenésével és berendezkedésével. Ez az új korszak a diósgyőri váruraldom és Miskolc birtoktörténetében is változást hozott, a királyi birtoklás a zálogbirtokosok földesurasága váltotta fel. „A nagybirtokok a várak köré szerveződtek. Az a főúr, akinek csak egy vára volt, a szerényebbek közé tartozott. Felső-Magyarország 124 vára 1550 előtt, a királyt is beleértve, 47 családé vagy főúré volt, 1575-ben szintén 47 családé, 1600-ban azonban már csak 37 családé – ez a folyamat a nagybirtok erősödő koncentrációját mutatja. A Habsburg uralkodók 1536-tól 1600-ig szinte valamennyi birtokot az arisztokrácia kezére juttatták. A kettős királyválasztás után a birtokadományozás volt az egyik legáltalánosabb módja a hívek toborzásának ... A mezőgazdasági árak emelkedésével, valamint a majorságok, földesúri haszonvételek kiépülésével párhuzamosan a birtokok jövedelme és értéke is számottevően felszökött ... A nagybirtokosok azonban még így is igen jól jártak. Füzér vára 1596-ban a zálogösszeg 12%-át jövedelmezte Báthori Miklósnak, Diósgyőr pedig 1563-ban 25%-át Balassa Zsigmondnak. Néhány évtized múlva még ennél is kedvezőbbé váltak az arányok.”¹

A mezőgazdasági árak emelkedése, amely, az európai kereskedelemben valóságos „árforradalmat” idézve elő, végig jellemző maradt a 16. században, elsősorban a magyarországi élőállat- és borkivitelnek kedvezett, s ezzel összefüggésben élenkítően hatott a hús és bor magyarországi keresletére is, jelentősen emelve ill. magasan tartva a 16. század folyamán ezen mezőgazdasági cikkek árát.² A mezőgazdasági konjunktúra válasz volt a nyugat-európai kora újkori iparfejlődésre, amely a népesség egyre nagyobb hányadát foglalkoztatta, olcsóvá téve a textil- és vasárúkat, úgyszintén mint a Kelet-Közép-Európa felé irányuló exportcikkeket.

A diósgyőri uradalom és Miskolc 16. századi gazdaságtörténete sem érthető meg az európai agrárkonjunktúra nélkül, hiszen csak ez magyarázhatja, hogy a török hódoltság kiterjedése ellenére nem egy mezőváros – köztük Miskolc – folytatta későközépkorban megindult lendületes városfejlődését. Ennek a dinamizmusnak az 1550-es évektől a töröknek meghódolt, a kettős (török-magyar) állami adóztatás és földesúri hatalom alá, s ezzel a hódoltság peremvidékére került³ Miskolcon is a későközépkorban felvirágozott szőlőművelés ill. a mezővárosi jogállással együtt járó kedvező viszonyok lehettek mozgatói.

1 R. Várkonyi Á., 1985. 386–387.

2 Zimányi V., 1987. 20–21.

3 Szakály F., 1981. 23–29.

1540-ben a majd két évszázados királyi uralom után a diósgyőri várat és a Balassa Zsigmondnak és feleségének, Fánchy Borbálának juttatta zálog gyanánt (*inscriptionis iure*) 20.000 magyar forintért, jutalmul, mert Balassa visszatért a király hűségére (*ad obedientiam et servitia nostra redire*). Balassa egyszer 1536-ban már birtokolta a várat, akkor azonban Szapolyai János híveként, aki azt elfoglalta a Habsburg uralkodótól. Balassának a diósgyőri uradalom birtoktörténetében játszott szerepe, nemkülönben feleségéé, igazolta, érdemes volt pártot változtatnia. A birtokbaiktatás 1540. november 16-án történt Ferdinánd király oklevelével.⁴

Ezzel az aktussal kezdődött Magyarország egyik legjelentősebb későközépkori-kora újkori uradalmának több mint másfél százados főúri zálogbirtoklása, amely a Kamara 1702-es visszaváltásáig Miskolc földesuraivá a legnagyobb magyar főúri családok tagjait tette. Ezek a magnificusi rendbe tartozott főúrak és családjaik általában „szoros vérrokonsági vagy sógorsági kapcsolatot tartottak [egymással, melyekből] ismeretes módon az özvegyekkel és árvákkal kötött házasságok jártak a legközvetlenebb haszonnal”.⁵

Ezek a családi kapcsolatok Miskolc zálogbirtokos famíliáira is jellemzőek voltak. 1564-ben, amikor Balassáné Fánchy Borbála halála után az uradalom visszazárlt az uralkodóra, az ismét elzálogosította 63.000 magyar forintért Perényi Gábor felsőmagyarországi főkapitánynak és nejének, guthi Országh Ilonának, akiktől a hűg, guthi Országh Borbála és férje, enyingi Török Ferenc örökölték. A Török-lányok férjei révén a Homonnai Drugeth és a bedeghi Nyáry család is bekapcsolódott az öröklésbe.⁶

A zálogbirtokosok – a királyhoz hasonlóan – a vár és a jószágok „örökös urainak” tekintették magukat, mind *haereditarius* mind *perpetuus* értelemben, egyrészt mivel zálogbirtokuk örökölt, másrészt a zálog megszüntetéséig birtoklásuk örökké tart.⁷ Ez a birtokjog az uradalom jobbágyainak intravillanuma, pertinenciája és a telektől független szőlőbirtoka felett ugyanolyan hatalmat biztosított számukra, mint az eredeti tulajdonosnak, a királynak. A zálogbirtokosok birtokpolitikájukban is követték az uralkodót, jelesül: az uradalom igazgatását összekapcsolták a vár – mint rezidencia és erősség – irányításával. A zálogbirtokosok helyzete királyi elődeiknél nehezebb volt, hiszen az állandó török veszély miatt megnőtt a vár védelmét és a környék valamelyes biztonságát biztosító várkatonaság szerepe, melynek ellátását az uradalom jövedelméből is kellett fizetni.

A szőlőbirtok, mint speciális feudális tulajdon és földesura kapcsolatának kegfontosabb terrénuma a zálogbirtoklás idején is a kilenced, a földesúri dézsma beszolgáltatása volt. Az 1549-ből kisebb-nagyobb megszakításokkal fennmaradt miskolci dézsmajegyzékek pontos mutatói a földesúri borjáradéknak is, lévén az egyházi dézsma az egri dézsmakerületben valóban tizedrés.⁸ Egyébként azok a miskolci dézsmajegyzékek is ezt mutatják, ahol nemcsak a tizedet, hanem a termést is feltüntették.⁹

A borkilenced a vár és birtokosai legnagyobb jövedelmét képezte. 1563. július 9-én a Magyar Kamara tanácsosai írják az uralkodónak Pozsonyból a diósgyőri vár és uradalom állapotáról: „már nyakunkon az aratás, majd a szüret, ahonnan ezen vár fő jövedelmei származnak (*lam vero messis instat, mox sequetur vindemia, unde precipui eius arcis proventus capiuntur*).¹⁰ Ugyancsak 1563-ból való (amikor a várat Fánchy

4 Kőhegyi M., 1993. 92.

5 Maksay F., 1980. 186–187.

6 Leveles E., 1929. 25.

7 Gyulai É., 1997.

8 Bán P., 1988. II.

9 OL Reg. Dec. Borsod 1575/4, 1598/10

10 BmLt Borovszky céd./Miskolc. 1563. Jelzet nélkül

Borbála végrendelete visszaszármaztatta az uralkodó tulajdonába ill. a Kamara kezelésébe) az a kamarai jelentés, amely a vár átvételére küldött megbízottak vizsgálata alapján készült. Ebben ezt írják a komisszáriusok az uralkodónak: „a borkilencedek a jövedelmek fő forrásait képezik” (*nonas vinorum, quae caput proventuum faciunt*).¹¹

Hogy birtokjoguk folytán a zálogbirtokosok a kilenceden túl alig szerezhettek bort, nem csodálható. Bár gyakori diósgyőri rezideálásuk, jelenlétük személyesebb kapcsolatba hozták őket jobbágyaikkal, mint annakelőtte a királyi/királynői birtokost, illetve birtokigazgatásuk is közvetlenebb volt, mint a kincstári tisztviselőké, az allodiális szőlőművelést ők sem tudták jelentős mértékben megvalósítani. A Kamara 1563-ban elkészítette a diósgyőri uradalom falvainak és mezővárosainak urbáriumát.¹² Ez a fontos forrás, amelynek Miskolcra vonatkozó részét Szendrei János is közölte kisebb tévedésekkel a Miskolc-monográfia Oklevéltárában,¹³ igazolja: a diósgyőri uradalomban alig volt majorsági szőlő. A legtöbbet Diósgyőrben és Miskolcon írtak össze.

Diósgyőrben az urbárium szerint a várhoz tartozó szőlők és szőlőhegyek közül (*Vinea et Promonthoria ad Arcem pertinentia*) az Alszólt Balassa Zsigmond vette (*empta*) és adományozta (*legavit*) a diósgyőri ispotálynak, de az összeírás idején már a várhoz tartozó tulajdon (*ad Arcem possidetur*). Az Erenyő (*Renyw*) promontoriumon 1, a Szer promontoriumon 2, a Lipócon (*Lypocs*) 1 szőlő, ill. a Szarkaszőlő nevű oltárjavadalom (*beneficium Altaris*) feküdt, de oltárigazgató híján a vár jövedelméből művelik (*cum nunc nulli sint altaristae, sumptibus arcis colitur*). A protestantizmus gyors térhódítása Észak-Kelet-Magyarországon a diósgyőri katolikus oltárigazgatóságokat és oltárigazgatókat is feleslegessé tette, s javadalmaikra a zálogbirtokos földesúr (akinek felesége, Fánchy Borbála buzgó katolikusként élete végén még Cestochowába is elzarándokolt: *ipsam dominam viduam peregrinacionis et devocionis causa ad Monasterium Cheztacho proficisceret*)¹⁴ gyorsan rátette a kezét. Az urbárium mutatja, hogy a későközépkorban nemcsak miskolci jelenség volt az oltárigazgatóságok és az ispotály szőlőkkel való javadalmazása, s ezzel az intézmények ill. rektoraiak bekapcsolása a szőlőbirtokos társadalomba. A diósgyőri urbárium szerint a Liget promontoriumon egy szökött jobbágy szőleje került a várhoz, ill. a Kerekhegyen is egy olyan szőlő, melynek előző birtokosa valamiféle gonosztettet elkövetvén, szőlője a várra háramlott (*ob quodam prioris ejus Domini maleficium ad Arcem devoluta*).

A diósgyőriek gabonából nem is adnak kilencedet, csak borból, ellenben minden nap (!) tartoznak 10 munkást (*laboratores*) adni a várhoz. Bár az urbárium nem említi, kötelességük között valószínűleg a 8 allodiális szőlő művelése is szerepelhetett. A vár mellett földesúri tulajdonban volt még két borház is (*duo vinaria*).

A diósgyőri uradalom Csaba nevű helységében a Hejő (*hejew*) nevezetű szőlő magszakadás miatt háramlott a várra (*per defectum seminis*).

Kisgyőrben is volt egy szőlő, amely a katolikus plébániához tartozott (*ad Plebanatum*), de mivel plébános már nincs az urbárium idején, termését a vár részére szedik (*proventus ad Arcem percepti*). Bár a faluban folyik szőlőművelés, borkilencedet nem adnak (gabonából sem!), valószínűleg azért, mert kötelesek vadászni, amikor erre parancsot kapnak, ill. egy nagy allodiális rétet is kaszálnak.

11 OL NRA 266/10

12 OL UeC 5/1 és 87/73

13 Szendrei J., 1890. III. 232–235.

14 OL NRA 266/7

A vásáráról híres Mohi mezőváros urbáriumában szintén összeírtak két majorsági szőlőt, egyet Emőd, egyet Nyék szőlőhegyén. Ezek valamikor szintűgy oltárjavadalmak voltak, de altaristák hiányában Mohi város lakosai a maguk számára elfoglalták (*pro se ipsis occupaverant*), tőlük azonban Balassa Zsigmond visszafoglalta a várhoz. A királyi birtoklás emléke Mohiban, hogy a munkajáradékok között régebben szerepelt bor szállítása Diósgyőrből Budára a király szükségletére (*ad Regiam necessitatem*). „Régi szokásuk volt az, hogy a vár javára bort kocsmáltattak, 4 vagy 6 hordóval, nem többel, a kimért hordókat a bíróra vagy egy esküdt polgárra bízván rá.” Mohi vásárain nem kellett a vár javára is kocsmáltatniuk, hanem ki-ki a saját szükségletére tehette, később azonban Balassa Zsigmond a saját és a vár hasznára kötelezte őket a kocsmáltatásra. A mohiak – bár szőlőhegyük nem volt – az elhagyott oltárjavadalmak megszerzésében igyekeztek maguknak saját szőlőt szerezni, de a város közösségénél erősebbnek bizonyult a zálogbirtokos földesúr, aki Diósgyőrhöz hasonlóan itt is majorsági kezelésbe vette a birtokos nélkül maradt egyházi szőlőket.

Az urbáriumban Mezőkövesd mezőváros az egyetlen, amely nem terményadót fizet, hanem a régi szent királyok engedélye folytán évenkénti 200 arannyal summásan adózik, ami a borkilenced megváltását is magában foglalja. Munkajáradékként (*ad servitia*) semmit sem szolgálnak, csak azt, hogy évenként két hordó bort kell a diósgyőri vár javára kocsmáltatniuk, mely régi szokásukban néhai Balassa Zsigmond nem tartotta meg őket.

Miskolc mezővárosban, hasonlóan Diósgyőrhöz, a vár allodiumához azok a szőlők kerültek, melyek kihalás útján háramlottak a földesúrra, ill. a megszűnt oltárok javadalmait képezték. Miskolcon azonban a zálogbirtokos nem tartotta meg ezeket majorsági kezelésben, hanem továbbadományozta *familiárisainak*. Ezt a gyakorlatot igen sérelmezte a város közössége, s komoly konfliktusok forrása lett a vár urai és a város között. A *Nagyszőlő* nevű egykori oltárjavadalom, mely a miskolciak szerint 200 forintot is megér, Fánchy Borbála adományként Forgách Simon tulajdonába kerül. Nagyságos Forgách Simon, maga is egri *várkapitány* 1568–69-ben,¹⁵ Pemflinger Sebestyén diósgyőri *várkapitány* lányának, Katalinnak férje volt, s valószínűleg ez az a szentgyőrhelyi szőlő, melyet Forgáchné Pemflinger Katalin 1568-ban, öt évvel az urbárium kelte után a Liber Regius bejegyzése szerint elad.¹⁶ A különösen nagy értékű szőlőt valószínűleg járadékmentesen adományozta (*donavit*) a földesasszony a borkereskedelemben is aktív szerepet vitt főúrnak.

Ugyanerről a szőlőről 1563-ban Talpas Balázs és János miskolci jobbágyok azt állítják, hogy fivérüké, Miklós *papé* volt, s vérrokonság okán rájuk örököltette (*ipsis sanguine iunctis legasse*), de Fánchy úrnő törvénytelenül elvette tőlük és Forgách Simonnak adta (*illegitime ipsis ademisset, eamque Simoni Forgach dono dedisset*). A Kamara szerint meg kell vizsgálni, hogy a szóban forgó szőlő oltárjavadalom volt-e, vagy a pap pénzen vette. Ha az előbbi, vissza kell állítani eredeti rendeltetésének, ill. ha az oltárigazgatóságban üresedés van (*rectoratus altaris modo vacat*), megfelelőbb, ha a váruradalom részeként őfelsége a birtokos földesúri minőségben, semhogy magánemberek szüreteljék termését (*convenientius, ut ad arcem possideatur pro Majestate sua tamquam domino terrestri, quam quod privati homines fructum capiant*).¹⁷

15 Szabó J. Gy., 1982. 32.

16 Szendrei J., 1904. II. 119.

17 OL NRA 266/13

A Szentgyörgy-hegyi Gyertyásszőlőt, amely magszakadás miatt háramlott a várra, Fánchy Borbála bizonyos Megyeri Jánosnak, Balassa Menyhért *servitorának* adományozta (*servitori magnifici Melchioris Balassa donavit*), aki az urbárium idején is birtokolja (*possidet*). Személyében nem is a diósgyőri vár, hanem a Balassa család egyik familiárisa szerzett szőlőt Miskolc legősibb promontoriumán.

De ezzel még nem ért véget a szőlő sorsa! A Leleszi Konvent levéltárából származó oklevélkijegyzés szerint 1594-ben Homonnai Drugeth István és felesége, Török Fruzsina egy gesztelyi telek mellett a miskolci Gyertyánszőlő-hegyen egy szőlőt ad el 300 forintért Horváth Györgynek.¹⁸ A Gyertyás-Gyertyán (máshol a forrásokban föl nem tűnt) név a két szőlő egyezésére utal, amely szőlő a Balassa-Fánchy uralom és a század végén a Török örökösök földesurasága alatt is földesúri kezelésben van, előbb azonban adomány, utóbb adásvétel során kerül ki az allodiumból.

Az 1563-as urbárium azok között a miskolci szőlők között, amelyek azelőtt a várhoz tartoztak (*quae antea ad Arcem pertinerunt*), a Középszer szőlőhegyen két *Középszer-szőlő* nevű birtokot is felsorol, az egyik magszakadásból háramlott a várra, ezt Balassáné bizonyos *servitorának* (*cuidam Servitori suo*), Sándor Benedeknek adományozta (*donavit*). A másikat, amely egykor egy miskolci oltár javadalmát képezte, ugyancsak *servitora*, Gorbay Ambrus kapta adományként.

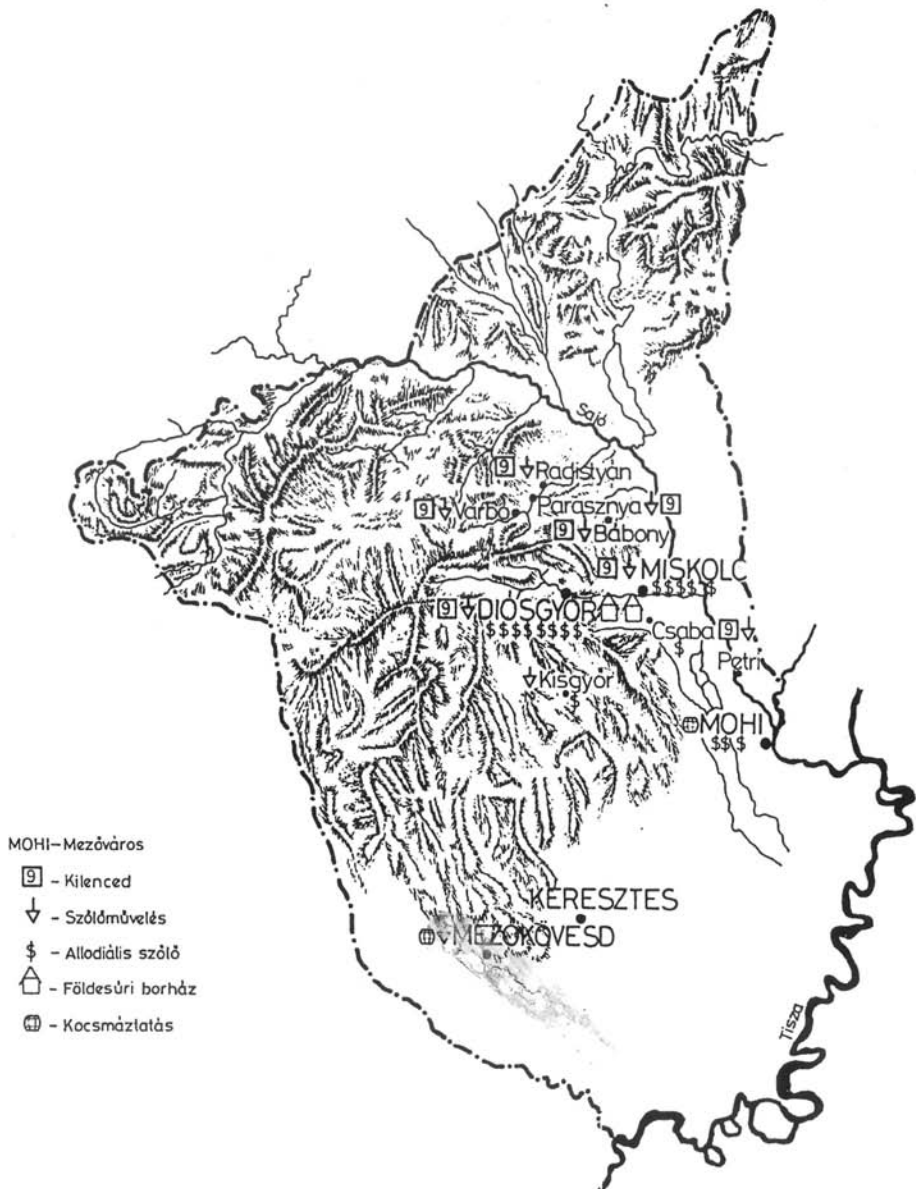
A negyedik, nemrégén a várhoz került szőlő a tapolcai szőlőhegyen lévő *Nádas Thó Szőlő*, „mely, jóllehet a miskolciak azt mondják: a városhoz tartozott, a néhai nagyságos Balassa Zsigmond úr a vár számára elfoglalta, és most is a várhoz tartozó tulajdon (*quam licet Oppidani dicant ad ipsum Oppidum pertinuisse, tamen Magnificus quondam Dominus Sigismundus Balassa ad Arcem eam occupavit et nunc ad Arcem Possidetur*)”.

Az 1563-as urbárium az egyetlen olyan 16. századi forrásunk, amely a diósgyőri uradalom szőlőkultúrájának, majorságának egészéről szolgál adatokkal (1. kép). Az urbárium megerősíti, hogy az uradalomban a 16. század második felében csekély volt a majorsági szőlők száma, bár a Kamara így is nem lebecsülendőnek ítélte a vár saját szőlőinek termését. Jelentésükben 18 allodiális szőlőt számoltak össze a kamarai megbízottak, melyeknek egy részét Fánchy Borbála elajándékozta, de halála után érvénytelennek tartják adományozását, s mindet vissza kívánják szerezni a vár számára. Az oltárjavadalmak is a várat illetik szerintük, mintsem hogy magánföldesurak kezébe kerüljenek, mert az oltárok visszaállítása esetén könnyű lesz a szőlőket visszaszármaztatni (*vinearum arcis propriarum non contemmandus videtur. Numeravimus vineas octodecim, quarum alias aliis domina Barbara Fanchi donavit. Ceterum ea donatio nullam vim habet post eius obitum. Eas igitur omnes vendicandas censemus, etiam si quae sunt altarium et a multis retro annis altarium officiis cessantibus arcis sunt adplicatae, penes arcem retineantur, cum id equius sit, quam ut in privatorum dominorum potestatem redigantur. Restitutis autem altarium officiis facile erit eas altaribus resignare*).¹⁹

A királyi uralom a Mohács utáni hatalmi harcok, kaotikus állapotok miatt sem birtokolt és nem örökített allodiális szőlőt az új birtokosokra, akik csak a háramlási jog folytán a várra szállt jobbágyi birtokon majorkodhattak, ill. a reformáció gyors térnyerésével megüresedett oltárigazgatóságok szőlőingatlanait kaparintották magukhoz. Ezeket a szőlőket azonban csak a vár közvetlen közelében, Diósgyőr mezővárosban vették majorsági művelés alá (8 szőlő!). Miskolcon kivétel nélkül familiárisaiknak, *servitoraiknak*

18 BmLt Borovszky céd./Miskolc. Act. an. Nr28. Lelesz

19 OL NRA 266/10

1. kép. A diósgyőri uradalom szőlőművelése az 1563-as urbárium alapján
(OL UeC 87/73 alapján rajz: Homola K.)

adományozták. Ezzel részben folytatták a későközépkori uralkodóknak azt a gyakorlatát, hogy híveik szolgálatait a várhoz közeli forgalmas mezővárosban ingatlanok ill. adómentesség, libertálás adományozásával honorálták; részben egy kisszámú, de társadalmilag privilegizált servitóri réteget ültettek felülről a miskolci szőlőbirtokos társadalomba, amely mintegy az allodium helyett birtokolt a város szőlőhegyein.

A majorkodás a kora újkor elején, sőt a 17. század végig nem volt jellemző a váruradalmakra, Maksay Ferenc szerint: „a hazai vártartományok jövedelmeik összetételét tekintve a korszak végéig sem voltak jellegzetesen majorkodó üzemek”.²⁰ A majorsági gazdálkodás kiterjesztését akadályozta a török jelenléte is. Nem szorul különösebb magyarázatra, hogy a hódoltság közelébe eső tájakon, a hódoltság peremvidékén csupán elvétve akadnak majorkodó birtokok.²¹ Bár a diósgyőri uradalom mezővárosai és falvai a hódolt területek peremén feküdtek, mégis a kettős adózás, a töröknek való meghódolás mellett az állandó portyázások, a közeli várak császári katonáinak és a töröknek állandó csatározásai fizikailag is fenyegették az itt élőket, a gazdálkodást. Fánchy Borbála 1561. június 15-én Nádasdy Ferencnek küldött levelében így ír a bizonytalan kilencedjövedelemről: „Jól lehet itt elegendő hírek vadnak, és az selenek elég zereche az e dolga. (Jóllehet itt elég török hírek vannak, és a szőlőnek elég szerencse az ő dolga).”²²

A majorsági szántó- és rétgazdálkodáshoz képest is különösen elenyésző a szőlő majorkodása. Érthető, hogy az uradalom nagy súlyt fektetett a várkatonaság lovai miatt a rétek majorsági kezelésére, hiszen ezek a kaszáláson kívül más mezei munkát nem igényeltek. A köztudottan igen munkaigényes szőlőt, „melynek művelése szakmunkásokat igényel, robottal való művelése viszont nehézkes”,²³ Diósgyőr urai nemigen igyekeztek majorsággá tenni. Miskolc 1569-től vezetett jegyzőkönyve egyszer említ allodiális szőlőt: 1589. október 7-én „vallott szabad örököt Bornemissza Gáspárnak az Vasfejű Ambrus fia, Vasfejű Gáspár, mely szőlőre ugyan az Közép hegyen adott egy parlag szőlőt, kinek szomszédja napkeletről az Válás út, napnyugatról az Homonnay urunk szőlője”.²⁴

1572-ben pedig, amikor már özv. Török Ferencné Országh Borbála a zálogbirtok örököse, egy szőlő adományozása során az adománybirtok, a Szent István-szőlője mellett a birtokszomszéd nagyságos *Balassa János*.²⁵ Az egykori plébániajavadalom melletti birtokos, Balassa János Zsigmond fivére volt, aki nemcsak szőlővel bírt Miskolcon a földesurak jóvoltából, hanem a nemes Fülep János magtalan halálával a koronára szállt miskolci nemesi házat is neki, Zólyom vármegye főispánjának adományozza Nádasdy Tamás nádor 1562-ben.²⁶ Az 1563-as miskolci urbárium már az óvárosi nemesi házak között írja össze a Balassa Jánosét is,²⁷ de a főutcai kúria mellett és ezzel együtt a Szentgyörgy-hegyi egyházi javadalom birtokszomszédtsága is birtokosának kitüntetett társadalmi státuszára utal.

20 Maksay F., 1959. 32.

21 Maksay F., 1980. 190.

22 OL P 707 Missiles Balassa Zsigmond(né)

23 R. Péter K., 1964. 170.

24 M.jk. 347.

25 Szendrei J., 1890. III. 248.

26 BmLt Borovszky céd./Miskolc. Donat[iones] palat[inales] I. 100.

27 OL UeC 87/73

1563-ban az uralkodó földesúri hatalma alá visszakerült Miskolc tanácsa és lakosai jobbágykérvényekkel árasztották el a királyt, miután megszabadultak a kegyetlen, visszaéléseket is elkövetett Balassa-Fánchy uralomtól. Ezekből a Magyar Kamara Archívumában fennmaradt folyamodványokból már Szendrei János monográfiája is közölt egynéhányat,²⁸ de a történeti kutatás figyelmét igazán Kubinyi András hívta fel rájuk.²⁹ A kérvények között van Miskolc lakosainak esküdtjeinek és bírójának aláírt kérelme, melyben az egyik legsúlyosabb panaszuk: „Az varas vege monoth (malmot) és soeloekeot, ky twulaydona vona az zegeny varasnak, Sandor Benedek és Czathary István byrya, es Forgach Simonis byrya, és Megery Janosis egy zeolet byr, es Gorbay Ambrusis eg zeoleot byr.”³⁰ A panaszokban Forgách Simon, Megyeri János és Gorbay ambrus az urbáriumban is szerepeltek, mint a visszaháramlott ill. egykori oltárjavadalom-szőlők új birtokosai. Közülük Gorbaynak és Sándor Benedeknek fűtcai nemesi házáat is felveték az urbáriumba.³¹ Ők nemcsak szabad nemesi házzal és annak tartozékaival, hanem – feltehetőleg dézsmamentes – szőlővel is rendelkeztek. Kúriájuk, s valószínűleg szőlőjük is nemcsak Miskolcon volt a zálogbirtokosok familiárisainak, hanem Diósgyőrben is az 1563-as urbárium telekösszeírása szerint.³²

A Kamara Levéltárában megőrizték Sándor Benedeknek az uralkodóhoz írott kérvényét is 1563-ból, melyben miskolci nemesi telkének (*sessio Nobilitaris*) és diósgyőri szőlőjének királyi joggal (*iure regio*) való megerősítéséért folyamodik (*confirmare, stabilare*).³³ Érdekes, hogy miskolci szőlőjét nem említi, talán mint királyi szolgálatban álló *vártiszt* (*capitaneus militum Caes. Regiae M. in Gyogyewr*) értékesebbnek vélte a várhoz kezelebbi diósgyőri szőlőjét. A kérvényben előadja, hogy a telket nemes Dákó Mátétól vette (aki különben szintén a diósgyőri vár gazdálkodással megbízott alkalmazottja volt a Fánchy birtoklás idején)³⁴ 32 magyar forintért, melyet tulajdonosa Kántor Mátétól örökölt (*verus et legitimus successor et haeres*), akinek viszont még Beatrix királyné adományozta (*contulerat*). Az eredendő királyi nemesi donáció megerősítése mellé Sándor Benedek, aki mind Balassa Zsigmond, mind özvegye iránt leghűségesebb szolgálatait tanúsította, kéri a diósgyőri szőlő „stabilizálását” is, melyet Fánchy Borbálától kapott örökös adományként (*in perpetuum collatam*).

A Kamara utasította a vár vizsgálatára kiküldött komisszáriusokat, hogy vizsgálják meg, Sándor Benedek valót állít-e, s ha igen, adományozzák neki a házat és erősíték meg királyi kegyvel is. Ami pedig a szőlőt illeti: „a legkevésbé sem ítéljük azt a vártól elidegenítendőnek (*alienandam*). Az adományozás elveszített érvényét (*donatio vigorem non habet*)”.³⁵ A Kamara, értékesnek ítélve a szőlőt, visszatartotta a vár allokációs kezelésébe.

A Kamara meg is védte Fánchy Borbálát, amikor úgy vélte, a földesszony azért adta híveinek a malmot és a szőlőket, hogy azok teljesíthessék a töröknek járó adó megfizetését (*quo magis sufficiant tributis Thurcarum solvendis*).³⁶ A török adóhoz ugyanis a helybeli nemesek is kötelesek voltak hozzájárulni. A város azonban elvitatta a

28 Szendrei J., 1890. III. 217–242.

29 Kubinyi A., 1963.

30 OL NRA 723/33

31 OL UeC 87/73

32 OL UeC 87/73

33 OL NRA 723/29

34 OL NRA 266/7

35 OL NRA 266/10

36 OL NRA 266/13 és OL E 15 2. cs. 277

maga számára ezeket a szőlőket, amit Kubinyi András úgy értelmez: a háramlási jog szerint az örökösök nélkül elháltak szőleje a komunitást illette volna.³⁷ A város nem mondja meg folyamodványában,³⁸ milyen joron kéri a szőlőket, s így nem tudjuk meg, az egykori oltárigazgatóságok javadalmát, az örökös nélkül elháltak birtokát miféle jogcímen vindikálja magának.

A dominus-servitori viszonyt erősítendő, nemcsak a várba háramlott szőlőket adományozták a vár tisztviselőinek, katonáinak az első zálogbirtokosok, hanem hatalmaskodással elvett szőlőbirtokot is. 1563. június 22-én Újvárosi Jozt Mátyás (*Matthias Jozt Wywarossy, Mathias Vywarasi*), aki Eperjesen él, kéri az uralkodót, hogy legyen segítségére felesége, Zwla Katalin, előbb Szőlősi Jánosné szőlejének visszaszerzésében.³⁹ Szőlősi (*Zelosi*) János a király dicatora volt különböző vármegyékben, s Balassa Zsigmond engedélyével (*ex annuentia*) Miskolc szőlőhegyén két szőlőt vásárolt (*coemerat*), melyeket Szőlősi halála után Balassa hatalommal a maga számára lefoglalta (*potentia mediante*), és az özvegyet erőszakkal kivetette (*per violentiam eiecit*). Balassa Zsigmond halála után Fánchy Borbála Chatári Istvánnak, servitorának adományozta, aki az egyik szőlőt tekintélyes férfiak közbelépésére visszaadta ugyan (*ad intercessionem multorum Magnorum virorum restituit*), a másikat azonban, a jobbikat (*praestantiorem*) megtartotta. A Diósgyőr átvételére kiküldött biztosok 1563-ban fogadták az özvegyet, és elismerték, hogy szőlőit jogtalanul vették el tőle (*iniuste privatam esse*), s megbízták a miskolci bírót és esküdt polgárokat, lévén a szőlő Miskolc promontoriumán, s így a tulajdonjog az ő fórumukra tartozik (*forum ipsorum concernat*), vizsgálják meg, kié a szőlő, és állítsák jogos örökösének vissza (*legitimo heredi restituat*). Chatári István azonban fennsőbbbséggel (*in despectum*) tekintve le a miskolciakra kijelentette: ő nemes, és más bírása van (*se nobilem esse alium iudicem habere*). A folyamodvány szerzőjének, ki a Szőlősi-örökös szőlőörökségét követeli vissza, más a véleménye: *A szőlőörökségeket nem a vármegyénél vagy az ország felsőbb bírái előtt szokás vagy kell elbírálni, hanem azon falvak, mezővárosok és királyi városok színe előtt, ahol és amelyeknek a szőlőhegyén azok fekszenek (vinearum hereditas non in Comitatus vel comitatus superioribus Regni Judicibus, sed in facie villarum, oppidorum et civitatum ubi et in quarum promontorio adiaceant adiudicare soleant atque debeant)*. Ezért kéri az uralkodót, hogy Zay Ferenc kassai főkapitányt és Pesthy Ferencet, a király megbízottját utasítsa: döntsenek Chatári István és Zwla Katalin ügyében.

Nem tudjuk, a diósgyőri várban hogyan intézkedtek az egykori dicator szőlőöröksége és a vár urainak hatalmaskodása ügyében, de az eset példa arra, hogy sok nemes jogállású birtokos nem fogadta el a város tanácsát illetékesnek a szőlőbirtok tulajdonjoga körüli vitákban, pedig a „mezővárosokban és a szabad királyi városokban (a saját határukban fekvő) szőlőkkel kapcsolatos vagyon- és jogvédelem magának a paraszti vagy polgári közösségnek a kezében, illetve választott önkormányzati szerveinek a kezében volt. Maguk szabályozták a jogi ügyletek (úgy mint: adásvétel, vagyonmegosztás és zálogolási ügyek) lebonyolításának módját, és szabályokat alkottak, melyek a zavartalan termelést voltak hivatva biztosítani.”⁴⁰

A Szőlősi-örökség feletti tulajdonvitában a második férj kérelmén egyéb forrás nem áll rendelkezésünkre (igaz az két, némileg eltérő szövegű példányban),⁴¹ így nem

37 Kubinyi A., 1963. 72.

38 OL NRA 723/33

39 OL NRA 266/4 és 723/32

40 Égető M., 1985. 15.

41 OL NRA 266/4 és 723/32

állapítható meg, hogy Balassa hatalmaskodásának volt-e valamilyen birtokjogi, a földesúr joghatóságát valamiképpen érintő alapja. A kérelemben az örökös ugyanis megemlíttette, hogy a szőlőket a földesúr engedélyével vásárolta a tizedszedő.

Hogy az eperjesi Újvárosi Máté deák kedvét nem vette el a perlekedés a miskolci szőlőktől, mi sem bizonyítja jobban, hogy a Városkönyv bejegyzése szerint egyetlen napon két ellenzést is benyújtott a tanács előtt: „1569. július 5. Újvárosi Mátyás deák, ki Eperjesen lakik, ellenzi és tiltja az Mátyás pap szőlőt, kit most Bertalan diák bír. Ugyanezen Mátyás diák ellenzi az Palánt szőlőt, amelyet szolgálja Pohlott György eladott volt Bana Andrásnak”.⁴²

A servitorok, a vár officálisainak jutalmazása nem merült ki a szőlőadományban, hiszen a földesúr nemcsak a birtokot, hanem a már meglévő birtok földesúri szolgáltatások alól való felmentését is adományozhatta. A *libertálás*, *exemptio* és így a szabad szőlők kialakulását R. Péter Katalin éppen a familiaritással hozza kapcsolatba. „A szabad szőlők kialakulásáról – amire vonatkozóan hiányoznak a forrásaink – talán megkockáztathatjuk azt a feltevést, amely szerint az a familiaritással van kapcsolatban. Erre utal, hogy az adománylevelek minden esetben – függetlenül a felszabadítás módjától, akár pusztán adomány, akár kölcsön zálogaként adják a szabadságot – hangsúlyozzák az adományozottnak az adományozó részére tett szolgálatait. Ez feltehetően arra utal, hogy eredetileg közvetlen szolgáltatásokat jutalmaztak az adománynak ezzel a fajtájával. Ami megjelenésük idejét illeti, talán támpontot nyújt az a két 1492-es törvénycikk, amelyek szerint a földesurak és azok között, akik azt állítják magukról, hogy a nona alól szabadsággal bírnak, az ország rendes bírái teyenek igazságot. E szerint a XV. században már feltételezhető valamilyen, a XVII. században szabad szőlőnek nevezett birtoktípushoz hasonló jelenség. A XVI. századból viszont, ugyanerről a vidékről, egészen biztos ismereteink vannak az egyes esetekben már ekkor liberának nevezett szőlőkről. Perényi Gábor halála után javait a kamara vette át. Ezután sorozatosan érkeznek a kamarához olyan kérelmek, amelyek a Perényitől nyert szőlő-szabadság meghosszabítását vagy megerősítését szorgalmazzák.”⁴³

1562-ben „dyos győr waraban Zent Györg nap előtt walo wasarnapon” Fánchy Borbála kedves emberének, Szabó János deáknak állít ki oklevelet: „hywseges solgalaty tyat kyth mynd e fesegenek s mynekwnk az nyhay nad.os gyarmaty Balassa Sygmondwal az en zerelmes wramwal sok eztendetől fokwa zolgalt. Annak okayert attam en ő neky myndenekből szabadságot twdny yillik mynt ado fyzetesből és bornak buzanak kylenchedeből kywel yde tartoznék mynekwnk az ő zemelyetől es hazatul mely haz waygon az myskolczy felső pyacson és közleyeről ky waygon az Babny Berzen és Zent Gorg hegyen es annak felette rawas fyzetesből.”⁴⁴ A szabadság egyszerre jár a főutcai házra és a bábonyiibérci és szentgyörgyi szőlőkre. A libertáló levéllel nemcsak a földesúri kötelezettség alól menti fel sok éves szolgálata jutalmául hívét a földbirtokosaszszony, hanem a rovásba, az állami adóba való fizetés alól is, hiszen a fennmaradt dica-jegyzékek szerint a zálogbirtokosok az adóbérlet során egy összegben rótták le a rovásadót, miután jobbágyaiktól beszédtek.⁴⁵ Az adományozó gondol az adományozott

42 M.jk. 16–17.

43 R. Péter K., 1964. 175.

44 OL NRA 723/26

45 OL Con.Dic. Borsod 1544, 1549, 1553, 1554

in fanchij Borbála szőlőlibertáló levele Szabó János deák részére. Diósgyőr, 1562.

Az én szőlőmnek a földjének a fanchij Borbála szőlőlibertáló levele Szabó János deák részére. Diósgyőr, 1562. Az én szőlőmnek a földjének a fanchij Borbála szőlőlibertáló levele Szabó János deák részére. Diósgyőr, 1562. Az én szőlőmnek a földjének a fanchij Borbála szőlőlibertáló levele Szabó János deák részére. Diósgyőr, 1562.

2. kép. Fánchy Borbála szőlőlibertáló levele Szabó János deák részére. Diósgyőr, 1562. (OL NRA 723/216)

és a birtok további sorsa felől is, hiszen oklevélben könyörög öfelségének, hogy holta után is tartsa meg a tőle engedett szabadságban és erősítse meg benne (*confyrmallya meg*) (2. kép).

A Kamarát azonban nem hatották meg az időközben elhunyt Fánchy Borbála könyörgései és 1563-ban így véleményezte Szabó János libertáló levelét: az adományok már nincs érvénye, a libertálás csak az inscriptio időtartamára ill. az adományozó élete végéig szól, ezért a földesúri cenzust, taxát és munkákat Szabó János deák is szolgáltatás, akár csak a Korona többi alattvalója.⁴⁶ Szabó János deák szólejtére és házára nyert szabadsága így 2 évre zsugorodott.

⁴⁶ OL NRA 266/13 és OL E 15 2.cs. 281

A diósgyőri várszolgálatért a vár mindenkori urától kérhették a vártisztek, hogy részesítse ingatlanadományban őket. 1563-ban Vas István egykori várnagy (*olim prae-fectus seu Castellanus Arcis Dyosgewr*), mivel örökölt javait az ellenség és török (*Hos-tes ac Turcos*) bitorolják, és hogy öregségében képes legyen magát és családját fenntartani, s az öregségtől legyengülve ne kényszerüljön ezután kóborolni (*uti in mea senectute et descripta aetate me sustinere possim, ne jam senio confectus huic inde va-gari cogar*), kéri az uralkodót, hogy Diósgyőrben egy puszta házat és Miskolcon a Ke-rekhegyen egy szőlőt adasson számára (*dari et assignari*). A diósgyőri ház nemes Ományi Balázs szomszédságában van (aki szintén a vár alkalmazottja), nyugatról pedig a Hárskert határolja, ahol őfelsége pincéi vannak. A Kerekhegyen Turi Benedek és László Lőrinc a birtokszomszédok.⁴⁷ A ház egykor nemes Molnár Gergelyé volt, aki örökös nélkül halt meg (*quis semen deficit*), a szőlő hasonlóan örökösök híján van. A Kamara tisztviselői így vélekednek a hasonló adományokról: „a jövőbeni biztosoknak (*commissarii*) az a feladatuk, hogy megvizsgálják, ki méltó az adományra (*beneficio*), és megállapítsák egy házról vagy szőlőről, hogy vajon jelentősebb kár nélkül adomá-nyozhatja-e el azokat az uralkodó, és van-e a dolognak törvényes akadály. Különben méltányos és derék dolognak tartjuk, hogy a kiszolgált várkatona (*veteranus servitor*) ezt a jutalmat (*remunerationem*) kapja hűséges szolgálataiért. Jelen kérés azonban, ha igaz, nem teljesülhet, mert amint utóbb megtudtuk, vannak törvényes örökösök (*heredes legitimos*), akikre a ház és szőlő marad.”⁴⁸ Valószínűleg tényleg nem kapta meg Vas Ist-ván egy fegyverben eltöltött élet jutalmát, ugyanis a diósgyőri határban fekvő Kerek-hegy promontoriumon az 1579-es dézsmajegyzékben csak a birtokszomszéd fizet tizedet, Vas István nem.⁴⁹

Hogy a várszolgálat és a szőlőművelés megfért egymás mellett, igazolja egy Szendrőben szolgáló zsoldoskatona (*stipendiarius miles*) vallomása Borsod vármegye jegyzőkönyvéből. Az agilis jogállású Szűcs Pál (*agilis Paulus Zeöch*) elmondja, hogy 1609-ben Korláth Istvánnak, a szendrői vár kapitányának bizonyos összeg fejében el-adott egy szőlőt a szendrői vár promontoriumán (*in meta promonthorii Arcis Zendreő*), melyet sok fáradságával, munkájával, költségével újjólág felépített, művelt, és sok évig tizedfizetés nélkül szabadon és békességgel birtokolt (*multis suis fatigiis, laboribus et expensis demo, et ex novo aedificasset, parasset, ac a multis annis sine omni Decimae solutione libere et pacifice possidisset*).⁵⁰

Diósgyőri tisztartó⁵¹ és várnagy volt vitézlő (*egregius*) Miskolczi Ambrus deák is, aki 1589-ben meghalt feleségének és egy évvel korábban elhunyt fiának a miskolci Avasi templomban állított síremléket.⁵² Egy 1595-ből való birtokosztály során a miskolci nemesi kúriát és a tapolcai és miskolci Győroldal és Istenhegye promontoriumon lé-vő szőlőket osztják meg Ambrus deák és féltestvére, Miskolczi Márk deák (terebesi majd pataki várnagy) özvegyei ill. gyermekei között.⁵³ 1668-ban Ambrus deák unokái tesznek osztályt az Egri Káptalan előtt, amelyben miskolci és diósgyőri nemesi kúriák (*curiae Nobilitares*), valamint a diósgyőri Baráthegye, a miskolci Istenhegye és Király, valamint a tapolcai Tapolcza szőlőhegyeken lévő szőlőket osztják meg az örökösök kö-

47 OL NRA 266/12

48 OL NRA 266/10

49 OL Reg.Dec. Borsod 1579/13

50 BmLt IV.501/1 3.k. 843–844.

51 BmLt 501/1 4.k. 248.

52 Gyulai É. 1994.

53 BmLt 501/d III.1.1.

zött.⁵⁴ A birtokosztályba foglalt szőlőbirtokok bizonyosan dézsmamentesek, hiszen 1668-ban mint allodialis és szabad szőlőket (*cum vineis allodialibus in Promonthorio ejusdem oppidi Miskolcz situatis liberis*) említik. Az 1668-as osztálylevél szerint a diósgyőri és miskolci nemesi kúriák *szabad kocsmákkal és mézszárszéssel* bírtak (*cum libero Educillo et Macello*), vagyis a diósgyőri várnagy és tiszttartó ingatlanai a nemesi birtokjog mindazon formáival fel voltak ruházva, melyek a tulajdonosnak a teljes termést és annak korlátozás nélküli értékesítését biztosították, nevezetesen a dézsmamentességgel és a szabad kocsmáltatási joggal. Hogy Miskolczi Ambrus deák nemcsak a miskolci borvidéken termett szőlőiből származó borokat árulhatta a diósgyőri vár körüli mezővárosokban fekvő kúriáiban, hanem az Egerben szüretelteket is, igazolja Borsod vármegye jegyzőkönyve. 1592. április 1-jén nemes Soós Gergely egri vártiszt servitorával, felnémeti Vásárhelyi János deákkal üzeni: „hogy az mel tyzenkétt forintall mégh adós az Ura az Egry Zeőleő árában, ez jeövendő Peönkeösd nap uthán két héttel kész pénztől megh küldy ide Gieörben Miskolczi Ambrus Deáknak, hol penigh megh nem adna az megh jött napra, az Zeőle pénz nélkül vissza maraggjon Miskolczi Ambrus Deáknak”.⁵⁵ A vármegye jegyzőkönyvébe feljegyzett kötelezvényében a vételár (ismeretlen összegű) első részéről is lemond az egri vártiszt, ha a diósgyőri vártisztnak egri szőlője utáni tartozását ki nem egyenlítené.

A diósgyőri vár tisztjei, официálisai nemcsak adomány révén jutottak szőlőhöz, ill. nemcsak dézsmamentes szőlőt birtokolhattak. Chymori Kövér Ferenc diósgyőri – később egri – provizor 1575. február 11-én Boros Tamás főbíró és a diósgyőri tanács előtt veszi meg Boda János providus polgár szőlejét, melyet a tanács a trónuson ülő Szűzanya képével, mint Diósgyőr címerével díszített pecsétjével erősít meg.⁵⁶ A mezőváros oklevelének kelte jelzi, hogy az adásvétel még a szőlőmunkák megkezdése előtt ment végbe.

De nemcsak a vár közvetlen közelében, hanem Miskolcon is vesz ingatlant nemes Kövér Ferenc. 1580-ban Szentgyörgyi Jánostól veszi meg irtványát az Ágazatbércen, 1569-ben pedig Madarász Demjén szőlőjét tiltja 8 forintra, valószínűleg adósság miatt. De hitelez nagyobb összegeket a miskolci kereskedőcsaládok tagjainak ill. másoknak is, van, hogy borban kapja meg az adósságot.⁵⁷

A várkatonák, официálisok, akiknek a vár védelme mellett az uradalom igazgatása, főként a dézsmaszedés is tisztük volt, az ingatlanadományok, mentességek mellett közvetlenebb módon is részesedtek a diósgyőri uradalom szőlőinek hasznából, a borból. 1563-ban 58 lovas és 22 gyalogos szolgált a várnál,⁵⁸ amikor nagyságos Balassa Farkast, a király régi hívét bízzák meg kapitánysággal, várnagysággal, a vár őrzetével (*praefecturam seu capitaneatum, custodiamve*). A számára adott királyi utasítás szerint a 60 lovasnak minden hónapban 4 rhénes forint zsoldot adnak ezentúl, a kapitány 40 magyar forintot kap, ezen felül asztaltartásra (*ad praesustentationem mense*) húsz helyi mértékű félhordó bort (*vini masa media cuius modi ibi solet viginti*), 200 köből zabot, 16 öl szénát, 12 szalonnát, egy helyi mértékű hordó ecetet és hat ökröt a konyhára.⁵⁹ Balassa Farkas őfelsége instrukciójára válaszolva a 40 forintos várnagyi díjazást elegendőnek tartja, de kéri, hogy számára minden héten 1 hordó bort utaljanak ki, mivel ezen

54 BmLt 501/1 5.k. 459–481.

55 BmLt 501/1 3.k. 21.

56 OL NRA 926/22

57 M.jk. 177.27. 123–25. 33.

58 OL NRA 266/10

59 OL NRA 723/6

De solutione...
 factura...
 quos contentus sum...
 De ultimo autem...
 huiusmodi...
 sua...
 non enim ultra...
 akones septem ad summum...
 quibus...
 ferum autem...
 mod...
 et quia...
 ep. nisi...
 etiam non...
 Laque...
 quantum...
 ubi non...
 fur...
 ducentas...

3. kép. Balassa Farkas várkapitány jelentése a diósgyőri várból, 1563.
(OL NRA 723/22)

a helyen (*in eo loco*) a boroshordóba legfeljebb 7 akó fér (vas vini non ultra continetur akones spetem ad summum).⁶⁰ (3. kép.)

A várkapitány azonban még több bort szeretne! „Egyébként a vartiszteknek régtől fogva volt és van bizonyos jövedelmük a szőlőhegyekről begyűjtött kilencedekből és tizedekből. Kegyeskedjék Ófelsége ezt a bevált és ősi szokást megőrizni, s megparancsolni, hogy nekem mint kapitánynak, akit az alvárnagyok (*castellanis*) helyett is felesketnek, s mint akire, mint őrizőre rótták ki mind a vár, mind tartozékai összes gondját (*cui tota cura custodienti tam arcis quam etiam pertinentium imposita est*), engedjék meg.”

Balassa Farkas kérvényére a Kamara széljegyzetben vezette rá véleményét, amelyben azt elfogadhatatlannak (*indignissime*) ítélte. A kapitány a királyi megbízásra adott válasza (*Replicatio*) mellett a Magyar Kamara Archivumában megőriztek egy másik, valószínűleg az előzővel együtt benyújtott iratot is, amelyben a két *castellanus* fek-

60 OL NRA 723/22

teti le meglévő és megtartandónak gondolt jövedelmét.⁶¹ Ebben legelőbb szüreti jövedelmüket összegzik: „Amikor az egyszer kinyomott szőlőt (*uva simpliciter expressa*) a szőlőhegyekről kádakban (*dolys*) viszik Miskolcra és Diósgyőrbe a sajtolásához (*ad torculandum*), a szőlő közepén nyílást avagy mélyedést (*foramine seu concavitate*) csinálnak egészen a kád aljáig, s amennyi bort vagy mustot nyerneek így, azt megkapják (ti. a castellanusok) a szőlőbirtokosoktól.” A hasonló rossz szokást (*male consuetudo*) a korabeli Tokajban is ismerik. „Dézsmáláskor a szőlőhegyekről beszállított kádakat a dézsmások átvizsgálták, és nemcsak a színmustból vették ki a földesúri kilencedet és bérelt egyházi tizedet, azaz a termés ötödét, hanem, ha a törkölyt nagyon levesesnek találták, abból is dézsmát vettek. A kádakat átvizsgáló *törkölylátók* az urbárium leírása szerint megfúrták a szállító edényt az abroncs fölött és ha must folyt ki belőle, azt elvették a tojadonostól.”⁶²

A földesúri dézsmá adminisztrációjából jól ismert, de mindenütt más-más módon kivitelezett szokást a Kamara a diósgyőri castellanusok beadványának szélén így vélemezte: „Ez a követelés aztán igazán önkényes (*tyrannica*), ezért nem engedtetik meg, és erről az önkényeskedésről (*de hac tyrannide*) már a miskolci polgárok is panaszkodtak.” A vártisztek jövedelmük közé sorolják a miskolci, diósgyőri és varbóvölgyi gabona- és bortizedből való részesedést is, mégpedig hat jobbágyét. A Kamara ezt a gyakorlatot is elutasítja: „Semmiképpen nem engedhető meg!”

A vártisztek és castellanusok csak a tizedet említették, a kapitány a kilencedet és tizedet is. Hogy valóban az egyházi dézsmára gondoltak, támogatja a Varbóvölgye megnevezése is, amely nem helység, hanem az egri egyházmegye tizedkerülete. Balassa Zsigmondról ismeretes, hogy a kettős királyválasztás után azok között volt, akik az egri püspök javadalmait megkaparintották.⁶³ 1554-ben Miskolcon a gabonadézsmát dézsmálta meg 172 képevel, 1559-ben pedig Diósgyőr, Csaba, Görömböly, Kápolna, Varbó tizedét ragadta el.⁶⁴ A hatalmaskodó főúr és felesége nemcsak a földesúri joghatóság alá tartozó javak (szőlők, földesúri dézsmá) önkényes kezelésével kedvezett servitorainak, hanem az egyházi dézsmá megcsapolásával is. A forrásokból nem derül ki, vajon Balassa is egyike volt a tizedbérlő főuraknak, akik 1548 ill. 1563 után az egyes községek és districtusok tizedét árendálták, amikor az egri püspök dézsmáját az uralkodó vette át az egri vár fenntartására.⁶⁵ De ha bérbe nem is vette, elvette!

1550-ben az Egri Káptalan Révay Ferenc nádori helytartóhoz fordul ruszkai Dobó István egri provizor és várnagy, valamint Hevessy Lőrinc székesegyházi főesperes és kanonok ügyében.⁶⁶ A várkapitánynak ugyanis a venerabilis magister bérbe adta (*in arendam dedisset*) Borsod vármegye összes gabona- és borquartáját, ill. mindazon terményét, melyeket dézsmálni szoktak (*universas quartas frugum, vinoru, aliarumque ruralium rerum decmari solitarum*). A tized káptalani negyedének, melyet a kanonokok egymás között rang és szükség szerint osztottak ki, „kiárúsítása előtt hallgatólagos, majd hivatalos gyakorlattá vált. A kanonok elsősorban a várnagyoknak, de olykor magánszemélyeknek is eladták ... bár elvileg a Kamara joga volt a negyedek megváltá-

61 OL NRA 723/24

62 *Orosz I.*, 1995. 92.

63 *Rúzsás L.*, 1939. 8.

64 Uo. 43.

65 Uo. 8. és 41–43.

66 OL NRA 1766/69

Ferdinandus divina fauore clementia electus Romanorum Imperator tempor Augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, et
 Rex Hispaniarum, Archidux Austriae, Dux Burgundiae, et Fidelibus nobilibus Regibus Francisco et Philippo praeventum Na-
 strorum in partibus Regni Hungariae superioribus Administratori, ac Martino Nabitio, et Francisco Literato, in arte Nobilitate
 Dignissimis officialibus Saludem et gratiam. Expositum est Maiestati Nobis in persona fidelium nostrorum Promotorum Iudicis
 et Iuratorum, vniuersorumque ciuium oppidi nostri xyfokolce graui cum querela: Quales ipsi praecipuum ex uinis suis quotannis
 prouentionibus uiuendi rationem haberent: vos autem huiusmodi uina ipsorum omnia ipsi inuisis, oblato uel aliquo precio, pro uobis
 uolenter occupare, alienis diuendere, uel pro nimis magno precio per ipsos educillari facere uelletis: Insuper uilissima quaeq; feuda, et
 corrupta aliunde in medium ipsorum aduecta uina, per pincipias in singulas domos praefinito certa precio distribuentes ipsi impneretis.
 Praeterea uina ipsorum, quae iam antea vigente necessitate extraneis diuendidi sunt, de cuiuslibet ipsorum extraneorum deponi fecisset:
 Domus, et uiam quendam oppidi ipsius propriam, et ab antiquo ad usum aedificiorum, si quando foris usus ueniret, semper integram
 seruatum, pro suo arce Dignissimis desecari feceratis: quoniam tamen in eum usum, aliam uiam ipsi arce propinquitatem haberetis: Ita
 mos et oppressionem ipsorum iurium, et libertatum eorum dem decogamine ualde magnis: Supplicari propterea Nobis humiliter,
 Dynamos ipsius super indignitate prouideri: Quorum supplicatione clementer est audita: Quam omnino paci uolentibus, ipsos
 exponentes per uos ita indebiti opprimi, et in uiribus eorum turbari: Fidelitati uestrae harum serie committimus et mandamus, qua-
 tinus acceptis praesentibus, praerogatis, sic ut praefertur statibus et se habentibus, nulla sententia, onera, census, auctiores nouos et ma-
 iores ipsi imponere: sed antiquis legitimis et consuetis, et eisdem in eisdem inuolabiliter conseruare, tenore praedictis omnibus debeat
 et teneantur: Satis non factum: Inueni perfecti exhiberi r Datum Vienna: 27. die Junij: Anno Domini 1550. L. X. III.

4. kép. Ferdinánd király oklevele a diósgyőri vártisztek jogtalan kocsmáltatásáról
 (BMLt 1501/b Sp.I. 2.k. 14.)

sa.⁶⁷ Dobó István is így jutott a quarta árendájához 1550-ben, amikor nagyságos Balassa Zsigmond Miskolc és Csaba tizedkerületekből a teljes bordézsma-quartát – elkövetkeztén a szüret ideje – a maga számára leszüreteltette, elvitette és elszállíttatta, ezzel több mint 500 aranyforint kárt okozván Dobónak.⁶⁸ Az oklevél nem tartalmazza az árenda összegét, de az 500 aranyforintos kárösszeg túlzottnak tűnik, hiszen az 1570 körül elkezdett Szent János-könyv, az Egri Káptalan számadáskönyve szerint ekkor Miskolc teljes bortizedét 260, Csabáét 300 forintért adták bérbe.⁶⁹ Ha az egri várnagy túl is becsülte az elrabolt quarta értékét, ez nem menti a diósgyőri várnagy és földesúr tettét, aki hatalmaskodással szerezte meg annak a dézsmának egy részét, mely őt nem illette meg.

A földesúr hatalmaskodással jobbágyaitól is szerezhetett bort. Miskolc 1563-as jobbágykérvényeiben az egyik legsúlyosabb sérelem, amely a város lakóit a zálogbirto-
 kos földesurak részéről érte: az erőszakos borfoglalás. A Fánchy Borbála krudélis bánásmódja miatt sokat szenvedett bírótól, Eskora Mártontól is elprédált (*in Praedam
 conversis*) földesasszonya két pénzeszsákot: 110 rhénes forintot érő magyar pénzzel, 70
 tallérral, 25 aranyforinttal és 20 forintot érő törtezüsttel (*Argentum confracum*), 6 ezüst-
 kanállal. Az elrabolt értékek között azonban ott volt 75 kalangya (*gelimae*) gabona 40

67 Szabó J. Gy., 1981. 28.

68 Szendrei J., 1904. II. 119. Valószínűleg az *universas quartas* helyett a *vineas quatuor* kifejezést értelmezte, így lehet, hogy a monográfia szerint Balassa 4 miskolci és csabai szőlőjét bérbe adja Dobó Istvánnak és Herény Lorant (!) egri kanonoknak.

69 Kandra K., 1886. 486.

forint értékben, és egy egész és egy félhordó bor is, 2 hordóval pedig szétfolyattak.⁷⁰ László Albert miskolci otthonára is rászabadította Fánchy Borbála gyalogoskatonáit, akik a házra rátörve 3 (hordó) bort vittek el, és minden más házi holmit is, 100 forint kárt okozva (*pedites misit ad meam domum, qui irruentes in eam depopulaverant eandem, vina tria abstulerant*).⁷¹ Az uralkodó 1563. december 14-én pecsétes levéllel utasítja Fánchy Jánost és Györgyöt a diósgyőri várban, hogy a nővérük, néhai Fánchy Borbála által a miskolciak pincéiből elvitetett 68 hordó igen jó minőségű, válogatott bornak az árát, melyeket a fivérek nővérük halála után a saját hasznukra fordítottak (*in usum vestrum convertissetes*), térítsék meg a miskolciaknak, vagy minden módon lépjenek egyezsége velük.⁷² (4. kép.)

Hogy az erőszakos borfoglalásból szerzett borból nemcsak közvetlen családtagjait részesítette a földesasszony, mutatja Balázs deák miskolci polgárnak (*concivis oppidi Miskolcz*) a diósgyőri komisszáriusokhoz írt alázatos kérelme is 1563-ból, melyben előadja, hogy Fánchy Borbála az összes borát elvette (*ademit*), és ebből 7 hordóval servitorának, Daróczi Jánosnak, 2 hordóval Rácz Péternek adott, ez utóbbtól Balázs deák, a károsult 9 forintért vette vissza (!) a borokat.⁷³ De Balázs deák őszi, tavaszi gabonáját és lencséjét is szétosztották egymás között. A következő évben ismét két hordó borát vitték el, úgyannyra, hogy Miskolc város megbízásából a bírák és a közösség őt küldte Ó Szent Császári Felségéhez a miskolci jobbágyok panaszával.

A Magyar Kamara aktái megőrizték azt a kérvényt is, amely 1563. júliusban érkezett miskolc város bírái, esküdt polgárai és universitása aláírásával, akik egyszersmind őfelsége alázatos alattvalói és jobbágyai. Ebben közlik, hogy megkapták a király választát, amelyben a borfoglalás (*pro occupatione vinorum*) körülményeiről jelentést óhajt a prefektusaitól. A miskolci jobbágyok az időközben elhunyt Balassáné számlájára már nem is 60, hanem 100 hordó bor elvitelét írják.

Különösen szívszorító a jobbágykérvények között Kós Ferenc panasza, aki maga mondja vagy mondatja el latin nyelvű levelében, hogy Fánchy Borbála fiát, Máté deákot elfogatta (*captivavit*) és több tekintélyes férfiú kérésére sem engedte ki, majd csak akkor, amikor halálosan megbetegedett. A szerencsétlen fiú otthon egy órát sem élt, és meghalt, de az úrnőnek ez sem volt elég, még három hordó borát is elvette (*abstulit*).⁷⁴

Nemcsak jobbágyait, hanem a városban élő nemeseket is megkárosította a diósgyőri zálogbirtokos úrnő, amint erről Szerafin Kristóf, maga is szolgálván pedig a várnak, panaszodik. Felesége, nemes Goloffy Dorottya révén nemesi házzal bírt Miskolcon, ahonnan Fánchy Borbála pénzt és 3 hordó bort, valamint 2 hordó lőrét (*cum vinis dilutis duobus*) hurcoltatott el, pahi Török Bálint várnagyot és néhány szolgát bérelvén fel a feladatára (*castellano et pluribus servis assumptis*).⁷⁵

1564-ben, a rövid királyi birtoklás után Perényi Gábor és Országh Ilona, majd Országh Borbála és Török Ferenc, valamint örökösük: Török István, Török Zsuzsanna és bedeghi Nyáry Pál, valamint Török Fruzsina és Homonnai Drugeth István többes földesurasága alatt korántsem volt olyan feszült a jobbágy-földesúri viszony, a mezőváros és a diósgyőri urak kapcsolata, mint a Balassák alatt, de ebből az időből is van példa a város polgárai kárára elkövetett erőszakos borfoglalásra. Az 1590-es vármegyei jegyző-

70 OL NRA 723/44

71 OL NRA 723/49

72 BmLt 1501/b Sp. I. 2.k. 14.

73 OL NRA 723/27

74 OL NRA 722/58

75 OL NRA 723/33

könyv őrzött meg egy 1586-ból való peres ügyet, amely során Miskolczi János deák perli nagyságos Török Istvánt, akinek várnagya, Batizy Mihály, Ományi János és Kulcsár János servitorok segítségével, bizonyos adósság fejében bort vitetett el.⁷⁶

Egy 1595 körül készült tanúvallatásban maradt fent Miskolc másik 16. századi urbáriuma, amelyben a város tisztségviselői arról panaszkodnak, hogy akkori földesurak fizetés nélkül veszik el boraikat (*vina eorum per dominos modernos eis adimentur absque certa solutione praecii*).⁷⁷

A bort azonban nemcsak a diósgyőri vár – az uradalom központja – katonái ragadhatták el, hanem a többi környező végvárái is. 1588-ban Révay Ferenc kamarai jószágigazgató végigjárta a király észak-kelet-magyarországi végvárait, többek között a roskadozó diósgyőri, egykor gyönyörűsép királyi épületeket is (*pulcherrima aedificia regalia ruent et collabentur*) és jelentésében a várak katonáinak ellátásáról jelenti, hogy igen nagy a hiány élelemben, borban, ez utóbbi különösen hiányzik a végvárakból (*magna penuria vinorum*).⁷⁸

A katonák állandó borigénye többször vitte rá őket, hogy erőszakosan bort vigyenek el. 1581-ben a vármegyei jegyzőkönyvben Homonnai Drugeth István perel őfelségével, akinek (egri? szendrői?) katonái Csabáról vittek el erőszakkal bort: „Berzy Ambrus az Byró mütatta neg az pynczét Nagy István az Udvar Byró Zolgáya vytte rá az Németeket a Molnár Borays ot volt, aztys el vytték, a nem volt licentiatius, azért semmiképpen el nem vyhettek volna.”⁷⁹ A diósgyőri zálogbirtokos egykori jobbágyának elvett boráért pénzbeli kártérítést követel a várkapitánytól és provizorától-udvarbírájától.

Az úri kilenced jövedelmét élvező földesurak azonban továbbra is birtokadományokkal vagy a jobbágybirtok kilenced alóli felmentésével kedvezhetnek elsősorban híveiknek. Miskolc város levéltárában maradt meg Rudolf király 1595-ös oklevelének 18. századi másolata, amelyben az uralkodó megerősíti nemes Saffer Miklós és nemes Kovács Mihály részére Homonnai Drugeth István és neje, enyingi Török Fruzsina adományát egy miskolci főutcai házról (*in teatro publico*) és 2 szőlőről, melyek a csabai Hejőrefüggő szőlőhegyen fekszenek.⁸⁰ A zálogbirtokos házaspár adománya a két nemes (*nobilium*) javára eredetileg egy *polgári* házról és *polgári szőlőkről* szólt (*duabus vineis similiter civilibus*) a Leleszi Konvent oklevelében, s ezt az adományt most már nemesi kúriaként (*curia nobilitari*) a teljes királyi jog (*totum et omne jus Nostrum Regium*) folytán királyi adomány címen kapják meg (*Donationis Juris Nostrae Regiae titulis*), melyeknek királyi jogú birtoklásába az Egri Káptalan emberei iktatják be az adományozottakat (*in dominium ejusdem et earundem dictique juris Nostrae Regiae in ejusdem habiti*). Az oklevél kifejezései *civili-nobilitari* világosan mutatják a két birtoklásforma közötti különbséget: a zálogbirtokosok, még ha királyi birtokot bérelnek is, nem jogosultak egy mezővárosi ház és szőlő valódi nemesi tulajdonná tételére, ezt csak az uralkodó cselekedheti meg, aki jelen esetben, mint a birtok zálogosítója, azonos az eredendő birtokossal is. Az uralkodó ennél az adománynál a nemesítést kizárólagos uralkodói jogon (*iuris Regiae*) adományozza, a birtokot viszont az arra vonatkozó eredeti földesúri tulajdonos birtokjogán (*dominium nostri juris in eisdem habiti*).

76 BmLt 501/A 2.k. 607–611.

77 OL UeC 106/75

78 Révay F., 1588.

79 BmLt 501/A 2.k. 72.

80 BmLt 1501/b Sp. I. 1.k. 72. A ház- és szőlőadományt Saffer alias Kádás Miklós és Kovács Mihály javára említi: BmLt Borovszky céd./Miskolc. Lelesz Pr.39.29.f, valamint: Kötélkönyv 128.

A Saffer(Kádas)–Kovách adománylevélhez hasonló királyi donációt még egyet tudunk a 16. század második felének miskolci régiségéből. Egy 1572-es birtokbaiktatás ellentmondásából ismerjük azt az oklevelet, melyben Miksa király egregius Zalatnay Bertalannak új adomány és királyi jog címén (*novae donationis et juris Regii titulis*) egy kúriát ad Keresztesen, egy másikat Diósgyőrben, valamint Miskolcon a Szentgyörgyhegyen (*Zentgewegyhegye*) egy szőlőt és a város határában egy malmot a hozzá tartozó zsellérekkel és szőlőkkel együtt (*inquilinis et vineis ad idem molendinum pertinentibus*).⁸¹ Mivel a nemesi birtokjoggal felruházott ingatlanok helye (Keresztes, Diósgyőr, Miskolc) a diósgyőri koronajószág egy-egy mezővárosa, ez arra mutat, hogy Zalatnay Bertalan személyében ismét a király ill. a zálogbirtokosok szolgálatában érdeket szerzett servitor, a vitézlő (*egregius*) rend tagja kapott ezáltal különleges birtokjoggal felruházott nemesi adományt. S valóban, a vármegyei jegyzőkönyvben 1575-ben úgy említik Zalatnay Bertalant, mint őfelsége harmincadosát (*Bartholomaeum Zalathnay Tricesimatorem Suae Maiestatis*).⁸²

A „királyi” adománynak, a keresztesi és diósgyőri nemesi háznak többen is ellentmondanak, a miskolci malomnak csak nemes Sándor Benedek. A malom, melyhez szőlők is tartoznak, nem lehet más, mint amelyről az 1563-as urbárium⁸³ és a miskolciak panasza is megemlékezik, mely magszakadás miatt háramlott a várra, de a város is magáénak tartja,⁸⁴ a szőlőkkel együtt, melyeket Fánchy Borbála diósgyőri servitorainak (többek között Sándor Benedeknek) elosztogatott. 1573-ban Zalatnay Bertalan felperesként vesz részt a vármegye előtt egy perben Sándor Benedek özvegye ellen, akit emlékeztet arra, hogy néhai férje nem ősi/örökös (ti. nemesi) jogból, hanem földesúri adomány címén birtokolta a javakat: a malmot és egy miskolci kúriát (*non jure haereditario possedit, sed durante beneplacito possedit*).⁸⁵

A források nem teszik lehetővé a malom és a szőlők birtokjogi viszonyának feltárását, de az a tény, hogy zsellérek is tartoznak a malomhoz (valószínűleg a malmot rendben tartandó és a szőlőket művelendő), arra mutat, hogy egyházi-oltárjavadalmi birtokként veszíthette el az új vallási-egyházi szituációban régi birtokosát, hogy előbb földesúri adományból egy servitort jutalmazzon, majd királyi jogból egy állami tisztviselő: vámhivatalnok/harmincados valódi nemesi tulajdona legyen.

1573-ban már Miskolc város is perli a malom, a zsellérek és egy bizonyos szőlő miatt Zalatnay Bertalant, aki a királyhoz fordul jogorvoslatért. Az uralkodó az egri egyházi fórum elé utalja az ügyet (*forum spirituale*),⁸⁶ amely valószínűleg a nemes javára döntött, hiszen 1577-ben Zalatnay Bertalan miskolci és diósgyőri javairól végrendekezik gyermekei javára.⁸⁷ Ezt támogatja, hogy 1598-ban a vármegyei jegyzőkönyvben a Szentgyörgy-hegyen Zabary Demeter ill. a Petneházy örökösök szőlőjét Zalatnay Bertalan szőlője határolja.⁸⁸

81 OL P 108 Fasc.L. No.234.

82 BmLt 501/I 4.k. 200.

83 OL UeC 87/73

84 OL NRA 723/23

85 BmLt 501/I 4.k. 112.

86 Szendrei J., 1890. III. 249–150.

87 BmLt Borovszky céd./Miskolc. Jászó Act.H/49.

88 BmLt 501/I 3.k. 1598.

Amint Rudolf király 1595-ös oklevelében⁸⁹ is élesen szétvált a személyek nemesége (*nobilium*) és házuk, telkük nemesi tulajdona (*curia nobilitaria*) ugyanígy nem beszélhetünk a kora újkori Miskolcon általában nemesi tulajdonról, csak nemesi jogállásuk különböző jogú birtoklásáról. A nemesek egy részének városi jelenléte, tulajdona, mint láttuk, összefügg a diósgyőri vár, mint véghely-katonai erőd és uradalmi központ közelségével. A vár tisztjeinek, offciálisainak nagy része abból a vitézlő rendnek is nevezett katonáskodó rétegből került ki, amely nemesi származásával, ugyanakkor csekély vagy nem létező vagyonával a katonai szolgálat, a török elleni harcban való részvétel segítségével igyekszik magának egzisztenciát, esetleges társadalmi emelkedést szereni-teremteni.⁹⁰ Ez a réteg általában nem a város társadalmából került ki, sőt a miskolci ház- és szőlőbirtokosok közé bekerülve személyükben állandóan cserélődtek, hol Szendrőn, hol Egerben, hol Ónodon teljesítve szolgálatot, igyekeztek állomáshelyük közelében birtokhoz jutni. A vár birtokosának, katonai vezetésének változása is igen mobillá tette ezt a mezővárosi réteget, hiszen a hatalomváltás nem egyszer az adományból is kirostálta a vár servitorait. A diósgyőri vár átvételére küldött kamarai biztosok utasításában is számol ezzel a Kamara (1563): „Mivel pedig az elhalt úrnő servitorai talán mind vagy a legtöbbje a szolgálatból el fog távozni, kiváltképp a gyalogosok, akik vagabundok lévén hol beállnak, hol kilépnek, és soha nem szoktak sokáig egy helyen megmaradni, a szükség megkívánja, hogy a nagyságos legfőbb várnagy a lovasok és gyalogosok számát megfelelőre emelje. (*Quia servitores dominae omnes aut plerique servitio abibunt, potissimum pedites, quia vagabundi nunc accedunt, nunc recedunt, et nusque diu permanere solent, necessitas requirit, ut M.castellanus noster supremus idoneum equitum peditumque numerum adducat.*)”⁹¹

A Kamara is élesen megkülönböztette a személy nemesi rangját és a tulajdon nemesi ill. adómentes, szabad voltát. A 16. század második felére a nemesi jog és a földtulajdon szétvált, nemeslevelet földbirtok nélkül is lehetett szerezni. Amikor 1563-ban a miskolci nemesek: Gombos Pál és Szerafin Kristóf bemutatják armálisukat a kamarai hivatalnokoknak, hogy a jobbágyi kötelezettségek alól mentességet szerezzenek, azok így bírálták el a kérelmet: „Nekik bizony az oklevélben címeres nemességet (*arma cum nobilitatione*) adományoztak. A városban lévő házukat azonban egykor adókötelesnek kapták (*domus in oppido tributaria ab antiquo*) és nem mentes/szabad ház (*exempta non est*). Ezért adják meg az összes kötelezettséget.”⁹² Amikor azonban Szerafin Kristóf a házára és az ahhoz tartozó szőlőkre és szántókra bemutatta exemptios és nemesítési oklevelét, a Kamara elfogadta. „Mivel az oklevél hiteles (*authentica*), az exemptio érvényes.” A Kamara azonban a jövőre vonatkozóan megjegyzi: „Ha valaki ezentúl fundusokat vesz vagy készül venni, azok legyenek adókötelesek (*illi tributarii sunt*), a szabadságban nem szabad ezeket a telkeket megtartani (*in exemptione non contineantur*).” Szerafin Kristófnak szerencséje volt! Polgári házát (*totalem domum et curiam civilem*) csak két évvel előbb nemesítette meg az uralkodó, felmentve mindazon járadékok alól, amelyek a ház után a diósgyőri királyi (!) várhoz jártak.⁹³ Ez az a ház, melyet nemes Szerafin Kristóf felesége, Goloffy Dorottya örökölt apjától, s ebből a

89 BmLt 1501/b Sp. I. 1.k. 72.

90 R. Várkonyi Á., 1985. 389–392.

91 OL NRA 722/33

92 OL NRA 266/13

93 Szendrei J., 1890. III. 222. és BmLt 1501/b Sp.I. 1.k. 77.

„már nemes házból (*domo nostra iam nobilitata*)” vitette el Fánchy Borbála a borokat és lőrért.⁹⁴

A Szerafin családdal rokonságban álló másik tekintélyes família, a Bakos család is egyike Miskolc kevés számú nemesi családainak. Egy 1729-es oklevélmásolat, melyet az Egri Káptalan állított ki, őrizte meg a család 1583-ból ill. 1592-ből való nova donatio oklevelét, melyet Rudolf király adott ki nemes Bakos alias Szécsi (*Zechy*) Balázs részére, annak miskolci nemes kúriájára.⁹⁵ Ennek nyugodt és háborítatlan birtokában már ősei és elődei (*Majores et progenitores*) is benne voltak, de az erről szóló oklevelet Bakos Balázs a vészterhes időkben elveszítette. A királyi adománylevél, mint a legmagasabb szintű jogbiztosító irat birtokában 1595-ben Bakos András halálakor az ősi nemesi jogú ház (*avitica domus*) és a szőlők valódi nemesi birtokként osztatnak fel a testamentum szerint három örökösre: Gáspárra, Balázusra és özvegy Szerafin Imrénére, Bakos András lányára.⁹⁶ A birtokosztály azonban nem vihető egyszerűen végbe, hiszen az örökhagyó már régen nem birtokolja azt, amit a gyermekeire testál. A végrendelet szerint fiai kötelesek visszavenni (*redimant*) azt a szőlőt, melyet Szerafin Imre vett zálogba (*impignoratum*), akinek már csak özvegye (Bakos András lánya) él, mégpedig lánya javára! Vagyis a zálogösszeg megfizetésével visszaveszik a Szerafin családtól, hogy újra odaadhassák nekik, mint jogos örökséget. Bakos Gáspár sem kapja meg a részét, mivel már meghalt, de előtte még eladta a szőlőörökséget (*dividendissset portionem suam*), mégpedig a Nagyszőlő fele részét (*dimidietatem vineae vulgo Nagy vocatae*). Ennek másik fele, az örökség harmada sem a közvetlen fiúörökösre, Balázusra száll, hanem annak hasonló nevű fiára. Az örökség részét képező többi szőlő (*aliae vineae*) osztassék szét az unoka és Bakos Gáspár özvegye között két egyenlő részre. A jegyzőkönyv magyarul idézi a vármegye döntését: „Az idei haszna mind az Asszonyé az szőlőknek.”

A bonyolult öröklési rendet nemcsak a családi viszonyok indukálták, hanem a szőlők pezsgő ingatlanforgalma is egyetlen család gyakorlatán belül. Az osztály nem említi a szőlők talán legfontosabb jellemzőjét: dézsmásak-e vagy sem. A család nemesi jogállása, házuk (nemes ülésük) királyi donációval is megerősített kiváltsága erősíti a gyanút, hogy szőlőik is adómentesek. Az 1594. évi bordézsmajegyzékben kétszer szerepel a Bakos név, Jakab 26 kassai köblös terméssel és Balázs csekély 5,5 köblös terméssel.⁹⁷ Az utóbbi valószínűleg az osztály végén említett kisebb szőlők egyike. A Nagyszőlő bizonyosan dézsmamentes volt és így is öröklődött tovább.

A miskolci nemesek egymás között és másokkal is gyakran adták-vették-zálogosították szüleiket, jelezve, hogy a szőlőbirtok a legmobilabb ingatlan, keresettsége és az érte fizetett összeg viszonylag gyors megtérülése folytán, jó termés esetén. Szerafin Imrénének (valószínűleg anyósa révén) Csabán is van egy Goloffy nevű szőlője (*Goloffy dictae*) a miskolci hasonló nevű szőlőhegygel határos Középszeren,⁹⁸ melyet mind Boros János, mind nemes Bornemissza Gáspár tilt az eladástól. Hogy Bornemissza Gáspár nem egyszerű készpénzes vásárló, ugyancsak a vármegyei jegyzőkönyvből derül ki. 1590-ben felszólítja özv. Szerafinnét azon szőlő árának felvételére, melyet ő meg kíván venni (*vendere vult*), kivéve azt a 16 forintot, mellyel Szerafin Imre tartozott neki (*debebat*).⁹⁹

94 OL NRA 723/33

95 BmLt 1501/b Sp.I. 1.k. 84.

96 BmLt 501/c XVIII. VII. 32.

97 OL Reg.Dec. Borsod 1594/13

98 BmLt 501/l 2.k. 186. és 190.

99 BmLt 501/c XI. I. 161.

1578-ban Szerafin Zsuzsanna Szabó Györgyné bocsátja zálogba miskolci ingatlanait, mivel férjével nagyságos Forgách Simon szolgálatában tartózkodtak Surányban. Forgács Simon, aki 1568–69-ben Egerben főkapitány, Dunán inneni főkapitánnyá való kinevezése után Surányba tette át székhelyét, itt élt családja is.¹⁰⁰ A szolgálatában (*in servitiis*) állt Szabó György feleségét, Szerafin Zsuzsannát itt kereste fel Kismihály György, mondván: „Add nekem miskolci házadat zálogba (*titulo pignoris*), ugyanis neked most nincs szükséged rá, én pedig épületekkel fogom megerősíteni, a szőlővel együtt, melyet műveltetni fokok (*coli curabo*). Mikor visszatérsz Miskolcra és vissza akarsz váltani, az építmények megbecsültetése után rögtön és valóban visszabocsátom és visszaadom (*remittam et resignabo*) neked a házat és szőlőt.”¹⁰¹ A zálog összege, jelezve az ingatlanok nem csekély értékét: 200 forint. Férje halála után az özvegy visszaköltözik Miskolcra, de kénytelen mások nyakán csüggni (*apud alienas aedes haereret*) és pereskedni háza-szöleje visszaszerzéséért. A házban történt építkezéseket a visszaváltó megtéríti, ami pedig a szőlőt illeti, annak műveléséért, amennyiben művelte a zálogos, úgyis megkapta a hasznot (*eius culturae, si coluit eam, commoda percepisset*). Érdekes egyezés, hogy 1563-ban Forgách Simon szölejét is Nagyszőlő néven említette Miskolc urbárium, s servitora felesége családjában, a Bakos-Szerafin rokonságban is egy Nagyszőlő nevű értékes ingatlant osztanak meg 1595-ben!

A Szerafin-örökös, visszaszerezvén miskolci jószágát, a század végére ismét szabadulni igyekszik ingatlanai terhéől. Az Egri Káptalan Protocollumába jegyezték fel azt a továbbzálogosító levelet (*reimpignoratitia*), melyben Nagyszombati György deák felesége (előbb Kádas Máténé) Fényes Katalin asszony elzálogosít egy teljes miskolci nemesi házat és szőlőt a Fermeze promontoriumon (*Fermezey Szőlő dictam*) nemes Kecskeméti Szabó Balázsnak.¹⁰² A házat és a szőlőt 139 forintért vette Fényes Katalin zálogba Szerafin Zsuzsannától. A házat mint ősi anyagi örökséget (*maternam et aviticam*) 4 évre zálogosítja tovább a zálogos, ugyanannyiért, amennyiért ő is zálogba vette.

A miskolci nemesi családok egy részének eredete hományban marad, ezért tarthatnak számot különös érdeklődésre azok a források, melyek nemesek Miskolcra való betelepődését dokumentálják. 1563-ban az uralkodóhoz írt jobbágykérvények között, mint káttuk, nemcsak jobbágyi státuszúakéi voltak. Czikóházy János és Peliny Mihály kérelmükben elbeszélik, hogy saját házukból és javaikból a török kimondhatatlan kegyetlenkedései miatt voltak kénytelenek elköltözni Fülek ostromának idején, s más nemesek jószágán kell meghúzódniuk (*in aliorum bonis nobilium*).¹⁰³ A város bírása azonban különböző szolgálatokra kényszeríti őket, ezért kérik, hogy őfelsége ugyanazon szabadságban tartsa meg a szegény nemeseket (*in eadem libertate tenere*). A Kamarának azonban más a véleménye a nemesi szabadságról: „a telek, melyet laknak, utáni járadékot (*censum de fundo*), mivel az járadékköteles (*censualis*), fizessék!” Peliny Mihály külön levélben fordult az uralkodóhoz, hogy annak a szőlőnek az értékét, melyet perrel elvitatnak tőle, s melyet 3 évvel előbb saját maga ültetett, ott, ahol azelőtt egy nagy erdő volt (*ante tres annos a me plantata, ubi antea silva magna erat*), térítsék meg számára.¹⁰⁴ Peliny Mihály levele mutatja, hogy a Gömörből-Nógrádból Miskolcra menekült nemes „honfoglalásával” együtt járt, hogy irtvánnyal szőlőt szerzett új pátriája határában.

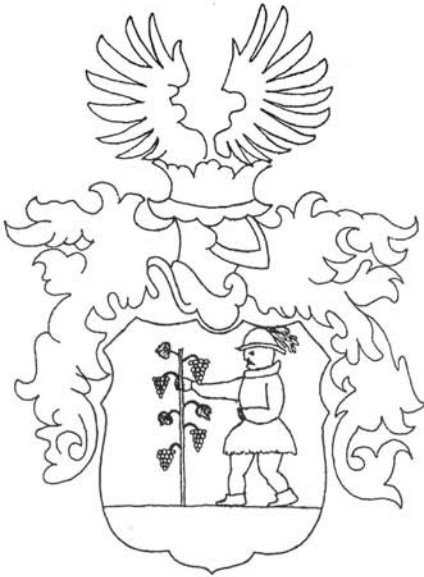
100 Szabó J. Gy., 1988. 16.

101 BmLt 501/c XVIII. VII. 25.

102 HmLt XIII-1. Prot.A. 2.k. 5.

103 OL NRA 723/35

104 OL NRA 723/34

5. kép. Gombos Pál címerének rekonstrukciója (1560) (OL NRA 723/50 alapján rajz: Homola K.)

6. kép. Jakus-Kis Lőrinc címerkérvénye, 1563. (OL NRA 722/39 fotó: Országos Levéltár)

A miskolci nemesek száma nemcsak betelepődéssel emelkedett a 16. század második felében, hanem a város polgárainak nemességszerzésével is. A koraujkor egyik legkorábbi miskolci armálisát Gombos Pál nyerte el I. Ferdinánd adományából (Bécs, 1560. július 28. nemesség- és címeradomány). Az eredeti címereslevél elenyészett, de korabeli, címerkép nélküli másolatát megőrizte a Magyar Kamara Archivuma.¹⁰⁵ A címereslevél ikonográfiájával is kapcsolódik a miskolci koraujkori szőlőskultúrához, mivel a címer a leírás szerint egy *szüretelő férfi* alakját mintázza:

Scutum celestini coloris, in cuius una parte campus viridis et super eum forma seu imago hominis rubra veste induti, et uvas ex vitibus in eodem campo enatis decerpentis, depicta esse cernitur. Scuto galeam appositam militarem et ex ea duas alas aquilinas rubri cesii et crocei coloris, a sumitate galeae laciniis hinc et inde deffluentibus scutumque ipsum exornantibus eminentes (kék színű pajzs, melynek egyik részén zöld mező, ezen vörös ruhába öltözött ember alaját vagy képmását festették le, amint éppen szőlőfürtöket szed a mezőből kinövő szőlőtövekről. A pajzsra hadisisakot helyeztek, melyből vörös-kék és sárga színű sasszárny nő ki, s a sisak tetejéről ide-oda omló sisaktakarók díszítik a pajzsot).

A leírás és a rekonstruált címerrajz (5. kép) azon armálisok közé utalja Gombos Pálét, melyek ábrájukon magát a címernyerőt jelenítik meg, mégpedig társadalmi tevékenységének fontos terepében, amely valószínűleg címernyeréséhez, nemességszerzéséhez is hozzásegítette.

105 OL NRA 722/50

Gombos Pál armálisának megszerzése idején már nem lehetett fiatal ember, mivel 1550-ben azon két esküdt egyike, akik személyesen járulván a király elé (*venientes in conspectum Maiestatis*) panaszolják, hogy a diósgyőri vár urai háborgatják a várost a régi királyoktól nyert pírvilégiumaiban, pedig a töröktől egyébként is sokat szenvednek.¹⁰⁶

A címerrajzban mint szőlőbirtokos és birtokát maga művelő mezőváros polgár szőlőbirtokát csak az 1549-es dézsmajegyzékben lelhetjük fel, mint az egyetlen 1560 előtti regestrumban.¹⁰⁷ Ebben Gombos Pál 5 helyi (= kassai) köblös dézsmájával, melyet a Szentgyörgyhegyen adott, nem tűnik ki különösképpen, hiszen van 10 sőt 15–17 köblös tized is. Az 1577-es dézsmajegyzékben pedig már nem szerepel. Címernyerésében, társadalmi emelkedésében az is közrejátszhatott, hogy egyike volt a zálogbirtokosok helyi, városi servitorainak. A miskolciak panaszolják, hogy Balassa Zsigmond hatalmaskodását servitora, Gombos Pál is segítette (*per servitorem suum*), amikor például Domonkos kovácsnak 25 ökrét elhajtották.¹⁰⁸ Miskolc 1563-as urbáriuma Gombos Pál házát azon nemesi házak (*domus nobilium*) között írja össze, melyekről tulajdonosaik azt állítják, hogy kiváltságos házak, de az ezekről szóló írásokat be kell majd a Kamarának mutatniuk (*ad easque dicunt se privilegia habere, quorum Maiestati suae exhibere debebunt*).¹⁰⁹ Hiába mutatta azonban be feltehetőleg nemeslevelét a Kamara tisztviselőinek, azok visszautasították, mondván az armális ház exemptiójára nem vonatkozik.¹¹⁰ Egy 1584-ből való osztálylevél, melyben Gombos Katalin (Nagytúri Pál deák özvegye), valamint Szabó Dorottya (Gombos Pál özvegye) és fiai, János és István osztoznak és pereskednek néhai Gombos Pál boltja, avagy kőből épült boltozatos nemesi háza ügyében (*fornicem seu domum lapidarem testudinarem nobilitarem*),¹¹¹ jelzi: Gombos Pálnak mégis sikerült házára, amely tekintélyes boltozatos kőház, privilégiumot nyernie. Szőlőbirtokáról, amely, ha a címerszimbolikát helyesen értelmezzük, szerepet játszott vagyoni, társadalmi előrejutásában, csak kétszer említi a Városkönyv. 1573-ban egy szentgyörgyhegyi szőlő cseréjét tiltják,¹¹² 1583-ban pedig Koncz Péter panaszolja, hogy 1576-ban vett egy szőlőt hatszori részletre Gombos Páltól 47 forintért, melynek utolsó részletét Gombos Pál nem vette fel, sőt Diósgyőrben az úriszéken (Győrben vette a törvényt) is megpróbálta a szőlőt visszaszerezni attól, aki azt már 7 éve bírta, de ott sem adtak igazat neki.¹¹³ A város tanácsának egyik hitelezője volt Gombos Pál, hiszen 1573-ban a város régi adósságában 121 forint 60 dénárt fizet vissza neki.¹¹⁴ De nemcsak eladott, vett is szőlőt. 1563-ban írja kérvényében az uralkodónak, hogy 122 forint kölcsönt fizetett ki miskolci polgároknak, melyért zálogba darab szőlőket kapott (*particulas vineae*), s a Kamara támogatja abban, hogy pénze visszaszerzéséig maradjon meg a szőlőkben, mint ideiglenes birtokos (*in quibus conservari, donec pecunia restituantur*).¹¹⁵ 1579-ben szőlőjét kéri vissza egy törrel (!) együtt Csiszár Jánosné Pribék Évától (*vineam unam et unum mucronem*).¹¹⁶ Gombos Pál szőlője a diósgyőri várnagy utasítá-

106 Szendrei J., 1890. III. 214–215.

107 OL Reg. Dec. Borsod 1549/7

108 OL NRA 722/34

109 Szendrei J., 1890. III. 232–233.

110 OL NRA 266/13

111 BmLt 501/d XVIII. I. 15.

112 M.jk. 90.

113 Uo. 218.

114 Uo. 83.

115 OL NRA 266/10

116 BmLt 501/c XVIII. I. 81.

sára kerül az alpereshez. „Egy perese támada egy Zelömnek ky kys Ágazaton vagyon, hozam ide lúczról az örököst, az kytől vöttem vólt, az két Peres özve állának, amig felélének, avval oly törvénye lőn, az ky engem ingath vala az Zölőyért, hogy hyttel mondgyon arról, hogy engem Myndem Eztendőbe tiltot az Zölötől. Nem mere megesküny, el marada. Mylyth Feretz valami gondolattyába reya kölde az én Zölömre, az közepébe egy darabot oda ada néky benne az Peresnek. Mellyet mynd attul fogva nem mertek tartany, hanem harmad kézen találtam most meg, s attúl keresem.” Valószínűleg ez az a kalandos sorsú dészmás szőlő a Kiságazaton, mely után 1577-ben és 1578-ban Csiszár János fizet tizedet kb. fél ill. 1 egri köből értékben.¹¹⁷ A vármegye előtt zajló per igazolja, hogy a szőlő birtokjogának kérdésébe beleszólt a földesúr is, hiszen Melith Ferenc várnagy döntése alapján vettek el egy szőlődarabot nemes Gombos Pál szőlejből.

A mezővárosi polgár társadalmi emelkedésének csúcsa a nemesség megszerzése volt, mellyel a helyi nemesek ingatlanaik óhajtott járadékmentességét is igyekeztek összekapcsolni, nem egyszer vindikálva maguknak azt a privilégiumot is, amely nem volt a birtokukban. Gombos Pál címnyerését követően nem sokkal példát találtunk arra, hogy vagyont szerzett városi polgár egyszerre folyamodik az uralkodóhoz és egyben földesúrhoz a nemesi privilégium és mezővárosi háza, annak tarozékai mentességének elnyeréséhez. A kassai-miskolci kereskedő polgár Jakus-Kis Lőrinc, aki marhakereskedésével, kassai, miskolci házával, szőlejével a 16. századi agrárkonjunktúra egyik tevékeny részese és élvezője volt, 1563-ban a török elleni vitézségére, jelentős kárára (250 elhajtott ökrére) hivatkozva kéri maga s gyermekei nemesi címmel való megnevesítését (*nobilitari cum insignibus ipsis*), mely címer tervét csatolja is kérelméhez (6. kép).¹¹⁸ Személyén kívül miskolci Szék utcai (*Szok uczya*), Nagy-Koronczi Sebestyén háza melletti házának felszabadítását is kívánja, valamint a ház minden tartozékának mentesítését a census, munkajáradék alól (*cum hereditatibus ad eam pertinentibus libertari ac ab omni censu, servitiisque perpetuo eximere*). A Kamara nem zárkózott el Jakus Lőrinc kérésétől, úgy véli, meg kell számára adni mind a nemességet, mind a miskolci ház exemptióját, mert a török ellen vérét ontotta, keresztény rabokat szabadított ki, s még 600 forint veszteség is érte őfelsége szolgálatában, amint ezt a miskolci tanács is tanúsította.¹¹⁹ Valóban, Jakus Lőrinc mellett mind Miskolc, mind Kassa város tanácsa szót emelt, sőt Jászvásárból a moldvai vajda (*despota*) is támogatta kérelmét.¹²⁰ Jakus Lőrincet talán halála akadályozta meg abban, hogy végül elnyerje a nemességet és címet, ugyanis felesége 1571-ben így említi néhai férjét: *circumspectus et providus*.¹²¹ Ha mint szőlőbirtokost tekintjük Jakus-Kis Lőrincet, aki a kiváltságos rendbe való bekerülés mellett jobbágyi terheitől is igyekszik szabadulni, birtokának sorsa egy kissé tükre tulajdonosának is. Az 1549-es dézsmajegyzékben a Fermeze szőlőhegy jobbágyi birtokosainak egyike, aki 4 miskolci köböllel szolgál.¹²² Halála után 1569-ben Sziráky Balázs besztercei prefektus tiltja Kis Lőrinc minden örökségét, házát, szőlejét 3345 forint (!) értékű adósságban, de jelentkezik Paczott Zsigmond (előkelő felvidéki nemes), sőt Veres Balázs miskolci polgár és Kis Lőrinc lánya is az örökségre: „György diákné kassai Jakus Lőrinc lánya tiltja a Fermeze szőlőt arra másfélszáz forint adósság-

117 OL Reg.Dec Borsod 1577/5, 1578/5

118 OL NRA 722/39

119 OL NRA 266/10

120 OL NRA 722/45, 69

121 Kassa lt. Arch.Secr. Y. Kiss

122 OL Reg.Dec. Borsod 1549/7

7. kép. Hevessy Mihály címere, 1582. (BmLt XV.3. No.26. alapján fotó: Kulcsár G.)

hatalmaskodásukkal megsértettek. A szőlőnek közel fél évszázados sorsa, amelyben egy nemességre és tulajdona szabadságára vágyó kassa-miskolci polgár birtoka végül is egy nemeshez kerül libertált adományként, érdemes a figyelemre topográfiai adatai okán is. A birtokszomszéd: Koronci Sebestyén Kis Lőrinc mezővárosi jobbágytelkének is szomszédja volt, amely szorosabb, homályban maradó kapcsolatra utal a két birtokos között, ill. Ötvös János, akiről tudjuk, hogy a *kassai* Pécsi-Ötvös család tagja.¹²⁶

A miskolci nemesség szőlőbirtoklásának traktátusában külön fejezetet érdemel Hevessy Mihály, Miskolc egyik első református prédikátora. Az északkelet-magyarországi protestáns lelkészek jellemző életpályáját futja be: előbb udvari pap Balassa Menyhért (!) szolgálatában, majd Wittenbergben tanul és Melancthon általi pappá szentelése után visszatér hazájába. 1564-ben már Miskolcon szolgál, nemcsak lelkészként, hanem borsodi esperesként is. Ott van a vidék református zsinatain. Karrierjében fontos szerepet játszik Országgh Borbála-Török Ferenc zálogbirtokos házaspár, akik maguk is protestánsok lévén, patrónusai a tudós lelkészek.¹²⁷

Özvegy enyingi Török Ferencné guthi Országgh Borbála 1572. január 24-én Diós-győrben kiállított oklevelében örök szabadságot (*libertate perpetua*) ad Hevessy Mihály

ra, kivel ő atyja és anyja adós neki.”¹²³ Az 1570-es években az özvegy nem a fermezei szőlőt műveli, hiszen a Kiságazaton ad dézsmát mind 1577-ben, mint 1578-ban.¹²⁴ A Fermezén lévő szőlő csak 1591-ben bukkan fel megint a forrásokban, mégpedig egy Bakos Balázsnak adott szőlőadományban. Homonnai Drugeth István, Török Fruzsina, Török István és Nyáry Pál, Török Zsuzsanna zálogbirtokosok, valamint Miskolc bírása és szenátusa ad egy szőlőt Bakos Balázsnak elfogatását és börtönben tartását feledtetendő (*in rationem captivatiōnis et in cypum depositionis*).¹²⁵ A Fermeze (*Ferincze*) szőlőhegyen lévő műveletlen szőlőt, melynek délről Ötvös János, északról Korinci (*Kwrinczi*) Sebestyén szintén műveletlen szőlője a szomszédja, *Kis-Lőrincz Szőleje* néven ismerik, s már sok év óta hever műveletlenül, háramlás útján szerezték meg a zálogbirtokosok (*ab annis multis inculta mansisset, iamque in Dominos devoluta esset*). A zálogbirtokosok a rájuk háramlott szőlőt libertálva adják Bakos Balázsnak (*cum Libertatibus Jure perennali dedissent*), akít

123 M.jk. 18. és 42–44.

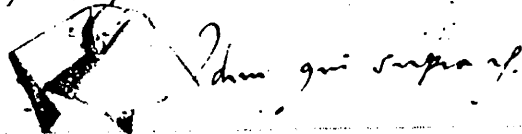
124 OL Reg.Dec. Borsod 1577/6, 1578/5

125 BmLt 501/c XXIII. I. 33.

126 M.jk. 111.

127 M. Kiss L., 1933. 3.

7
 Hevessy Mihály papjának papjának Eszterházi Miklós
 fateri ismét Autographo Eszterházi Miklós d. d. pater
 Norman 22. d. Eszterházi Miklós d. d. pater
 Miklós d. d. pater, cuius abbas ultra frater. Co. d. d. pater.
 et d. d. pater, quicquid hoc anno pater.
 in cuius rei d. d. pater. hanc d. d. pater.
 d. d. pater. d. d. Miklós d. d. 29. d. d. 78

8. kép. Hevessy Mihály lelkész nyugtája az oktávaborról, Miskolc, 1578.
 (OL Reg. Dec. Borsod 1578/5)

Alsó-Piac utcai vásárolt házára és a Szent István Szőlője nevű Szent Görgh hegyi szőlőjére.¹²⁸ Az oklevél szerint ez utóbbit még Országh Ilona, Perényi Gábor buzgó református özvegye adományozta (*collata*) a lelkésznek, és Török Ferenc, a zálogbirtokos utód megerősítette (*confirmata*), vagyis oklevelében Országh Borbála is csak megerősíti az előző adományt, és a házzal együtt libertálja, azaz felmenti mindazon jobbágyi kötelezettség alól, melyekkel Miskolc lakói tartoznak a diósgyőri várnak (*ad hanc Arcem Dios Geör*).

A szőlő neve jelzi, hogy ezt mint a Szent István egyház vagy oltár szőlőjét foglalták el a zálogbirtokosok a jól ismert gyakorlat szerint, és adták tovább a régi egyház javadalmát hívüknek, az új egyház papjának, aki ezúttal nem a szokásos servitori szolgálattal, hanem lelkészi hivatásával érdemelte ki az adományt. A szőlő birtokszomszédja nagyságos Balassa János, akinek, mint Balassa Zsigmond fivérének birtoklása még az előző zálogbirtokosi uralom emléke. Az előkelő birtokszomszedság is arra mutat, hogy az egykor oltárjavadalmak (talán megosztva is?) a földesurak birtokpolitikájában a familiárisi kapcsolatokat voltak hivatva szorosabbra fűzni.

Hevessy Mihályt az oklevél (1572) már nemesnek (*nobilis vir*) nevezi, pedig ekkor jogi értelemben még nem volt a nemesi rend tagja. Borsod vármegye levéltárába bekerült az eredeti armális, melyet I. Rudolf adományozott Hevessy Mihálynak és gyermekeinek (Bécs, 1582. március 21. nemesség- és címeradomány).¹²⁹ A címer egy szájában tollat tartó sast ábrázol, amely, mint allúzív címer mutatja: nemcsak a szőlőadományhoz, mentességhez, hanem a nemességhez is értelmiségi foglalkozása, papi szolgálata segítette hozzá a prédikátort (7. kép). Az armális kelte jelzi, hogy a nemességet a földesasszony libertáló levelében csak megelőlegezte számára, műveltsége, esperesi rangja, a hivatásával együtt járó jogosítványa: a szentségek kiszolgáltatása

128 Szendrei J., 1890. III. 249–250.

129 BmLt XV. 2. 26.

9. kép. Hevessy Mihály lelkész viaszpecsétje az oktávabor nyugtáján, 1578.
(OL Reg.Dec. Borsod 1578/5 fotó: Országos Levéltár)

okán, ill. a papi rend tagja lévén. A nemesség megszerzésével *hozzánemesedett* a jobbágyi státusból már kikerült ingatlanaihoz.

Egyébként: ha nem is volt az ország valódi nemese, armálisa előtt is használt címert. Az 1577–78–79-es és 1583-as dézsmajegyzékek mellékleteként megőrződtek Hevessy Mihály autográf latin nyelvű nyugtái is, melyeken a lelképásztor igazolja a tized nyolcadának átvételét (8. kép). Az átvételt apró ovális rányomott viaszpecséttel erősítette meg, amelynek ábrája újat tartó mitológiai nőalak (9. kép).¹³⁰

A prédikátor szőlőjének utóéletére jellemző, hogy 1619-ben Hevesi Dániel fia Mihály (Hevessy Mihály unokája) igyekszik visszaszerezni a szentgyörgyi *Adományszőlő* nev szabad szőlőjének egy részét Farkas Mihályné Seres Sára asszonytól, aki előbb Bellény-Rasztokay Bálint felesége volt, s akinek még első ura inskribálta azt.¹³¹ Hevesi Dániel valószínűleg Bellény Bálintnak zálogosította el azt az atyai örökséget, amely a birtoklás jogcímének megváltozásával a nevét is megváltoztatta.

A protestáns pap és az egykori oltárjavadalmak kapcsolatára egyéb szőlőnevek is utalnak. Egy 1574-es és 1576-os városkönyvi bejegyzés újabb szőlőnevet említ. „Szikszai János kovács tiltja és ellenzi a Szentgyörgy hegyen való szőlőt, kit *Szentjános* szőlőnek hívnak, és kit most bír Hevesi Mihály pap, mely szőlőt asszonyom ő nagysága adott Mihály uramnak, tiltja feleségére Dorkóra, Bak János leányára, úgy, mint Bak János pénze árát.”¹³² Szikszai Bak János 1507-ben a Mindszentek ispotály oltárigazgatója volt.¹³³

A *Szentjános* szőlőnevet mint említettük, a Szent János oltárjavadalom egykori birtokának tartjuk, melyet még Szabó Máté miskolci polgár adományozott 1522-ben az oltár szolgájának javára.¹³⁴ Hogy Hevessy Mihály nem csak egyetlen dézsmamentes

130 OL Reg.Dec. Borsod 1577/6, 1578/5, 1579/13, 1583/19

131 BmLt 501/c IV. 242.

132 M.jk. 105. és 114.

133 *Szendrei J.*, 1890. III. 145–147.

134 Kassa lt. Arch.Secr. NN Miscellanea No. 72.

szőlőt hagyott örökösire, egy 17. század eleji forrás bizonyítja. 1622-ben fia, Hevesi Dániel elzálogosítja parlagszőlőjét Csindom Jánosnak 20 forintért.¹³⁵ Ugyanez a szőlő az Adományszőlővel együtt 1629-ben is szerepel a vármegyei jegyzőkönyvben, amikor a Hevessy-unoka, Hevesi Mihály tiltja apját birtokai eladásától, mivel a szentgyörgyi *Adományszőlőt* Petrák Györgynek, egy másik *Bodogh* nevezetű Csindom Jánosnak adott el.¹³⁶ A szentgyörgyi Bodogh-szőlő azonosításában egy 1617-es topográfiai adat lehet segítségünkre. Ekkor Nemes Hevesi Mihály tiltja apját a Kecskékő (*Kechke ko*) promontoriumon lévő *szabad és ősi parlagszőlő* eladásától (*a cuiusdam vineae liberae et aviticae pronunc desertae*).¹³⁷ Mivel a Kecskékő nevű szőlőhegy nem szerepel a dézsmalistákon, egy városkönyvi bejegyzés¹³⁸ és a dézsmajegyzékek összevetésével¹³⁹ úgy véljük, a Kecskékő a Szentgyörgy része. Így a Kecskékővön lévő szabad és ősi szőlő (1617) valószínűleg azonos a Bodogh nevű szentgyörgyhegyi szőlővel (1629), amely nevében talán a Boldogasszony plébániaegyház vagy oltár emlékét őrzi a protestáns hitű városban.

A Hevessy család példa arra is, hogy egy családon belül különböző szőlőbirtokok rendelkezhetnek annak tagjai. A dézsmamentes Adományszőlő, Szentjános és Bodogh nevezetű birtokok mellett volt dézsmás szőlő is, hiszen 1594-ben a dézsmajegyzékben Mihály pap özvegye is dézsmaadó (*R. Michaelis Papné*) 1 egri köből tizeddel.¹⁴⁰ Hevessy Mihálynénak ez a szőlő talán saját öröksége. Ugyanő, nemes Gyulai Klára asszony tiltja fiát, a rokonságot és a birtokszomszédokat 1603-ban a Bábonyibércen lévő műveletlen szőlője meg/élvételétől (*emptione*). A vármegyei szék előtti tiltakozásában meg is magyarázza, hogy az utóbbi igen zavaros idők és saját erőtlensége miatt (*propter ista turbulentissima tempora viriumque tenuitatem*) nem volt képes szőlőjét művelteni (*ulterius excoli facere non posset*), s ráadásul sok adóssága miatt a szükség annak eladására (*divendere*) is rázorítja.¹⁴¹ S valóban, 1607-ben a vármegyei jegyzőkönyvbe már azt vezetik be, hogy „Miskolcon lakozandó Hevesi Mihály Papné Gyulai Klára asszony” 46 forintért elzálogosítja a Bábonyibércen lévő szőlőjét kassai Titeli Zsófiának. A zálogos szőlő azonban csak Hevessyné halála után száll valójában az új birtokosra. „Míg én magam élek őkegyelméhez ne ereszsem sem pedig maradékai, míg az Isten éltet őkegyelme nálam hagyja, hogy műveltessem és hasznát vegyem, éljek belőle, én is magam arra obligáltam, hogyha Úr Isten az világból kivesz tehát mindarást de factó őkegyelmére szálljon a felül megírt 46 forintért.”¹⁴² A nemes papné, akinek fia az apjától örökölt dézsmamentes szőlő eladásával igyekszik pénzre szert tenni, saját dézsmás szőlőjét sem tudja de facto elzálogosítani, mivel élete fenntartásához szüksége van az abból származó jövedelemre. Unokája, a jeles nagyszülő nevét viselő Hevesi Mihály is fizet egy dézsmás szőlő után 1603-ban a Bedegvölgyön, ahol több mint 7 egri köből bort termelt.¹⁴³ Hevessy Mihály özvegye 1607-ben bábonyibérci szabad szőlőjének felét (*dimidatam vineae suae liberae in promonthorio Oppidi Miskolcz Bábony Bércz vocato*) 60 forintért adja el tisztelendő Maklárý Demeter sajókeresztúri lelkésznek.¹⁴⁴

135 BmLt 501/I 4.k. 437.

136 BmLt 501/I 4.k. 838.

137 BmLt 501/I 4.k. 209.

138 M.jk. 144.

139 OL Reg.Dec. Borsod 1577/5

140 OL Reg.Dec. Borsod 1594/13

141 BmLt 501/I 3.k. 658.

142 BmLt 501/I III. 783.

143 OL Reg.Dec. Borsod 1603/6

144 BmLt 501/I 3.k. 722.

Nemesi tulajdonban van 1577-ben – egy 1581-ben zajlott vármegyei peres eljárás tanúsága szerint – az egész évszázad legértékesebb miskolci szőlője is. A per Bálay Miklós (borsodi birtokos nemes) hagyatéka körül folyik, Darvas Kristóf és Anna contra Bálay György és Ravasz Fruzsina. A nemesi javak azonban 1577-ben még Balassi Bálint és Ferenc (*Valentini et Francisci Balassy*) birtokában voltak. A két név és az értékes örökség arra mutat, hogy nagyságos Balassa János, a zálogbirtokos Zsigmond fivére egykori nádori donációval kapott miskolci kúriájáról, illetve már említett szőlőjéről van szó, amelyek atyjuk (az egykori szolnoki várkapitány) halála után gyermekeire szálltak, akik közül Bálint, a költő és Ferenc 1577-ben bizonyosan birtokolták is. Miskolci szomszédai és birtokhatárosaik között felsorolják a miskolci nemesség színe-javát: Czíkó Istvánt, Gombos Pált, Miskolczi Márk deákot (ti. Ambrus fivérét), Bakos Balázst, Szerafin Imrét, Lassú Antalt, de a városi elit providus képviselőit is: Zabari Demeter bírót, Pap Istvánt, Tejfeles Gergelyt, Borbély Mihályt. Az ő jelenlétükben Balassa Bálint és Ferenc szentgyörgyi *Görbeszőlőjét* szüret előtti termésével együtt 300 forintra értékelték a vármegyei tisztviselők.¹⁴⁵ A házban felvett inventáriumból is egy nagy bortermező gazdaság képe sejlik fel, ahol csak gönci hordóból 25(!) darabot vettek leltárba.

A több borsodi nemes család (Darvas, Ravasz) által perelt birtok nemcsak különlegesen nagy értékű szőlője miatt figyelemre méltó, hanem azért is, mert itt találtuk az egyetlen 16. századi adatot a miskolci *kertiszőlők* meglétére. Az alföldi tájra jellemző, a beltelek mellett vagy a település szélén, a szőlőhegyektől elválasztva telepített szőlőket a kora újkorban a Hegyalján is megtaláljuk. Fontos jellemzőjük volt, hogy nem kellett utánuk dézsmát fizetni.¹⁴⁶ A Balassa-örökösök birtokában is volt egy ilyen szőlő, melyet 1577-ben szintén felértékeltek a vármegye kiküldöttei 35 forintra. A *Sáfránykert* vagy *Kertszőlő* nevű szőlő a város szélén feküdt (*vineam Sáphrán Kert alias Kertszőlő vocatam, juxta oppidum Myskolctz situatam*). Kertekről máshol is van szó a korabeli ingatlanforgalomban, de sehol nem határozzák meg a kert jellegét (hogy gyümölcsös vagy kertszőlő-e).

1589-ben Miskolczi Balázs deák és fia János deák, akiknek armálisát a vármegyei protocollum szerint 1582-ben állították ki,¹⁴⁷ perelnek boraik elvitele miatt a diósgyőri officálisokkal és miskolci kereskedő jobbágyokkal.¹⁴⁸ A per során János deák többször is hivatkozik nemesi előjogaira: „az Myskolczi byro w neky nem competens byraia, wtet szék szinen kellett vona keresni ... myre hogy w nemes ember vona”. Az alperesek viszont arra hivatkoznak, hogy háza jobbágytelken áll és szőlője sem dézsmamentes, ahonnan borait elvitték: „haza sem szőlője nem szabados a honnan az borokat ki vonták”, ezért a diósgyőri tisztartónak joga van a borok elvitelére: „mely megelégitessn, hogy szabadsága lehessen a tisztartónak”.

Katolikus szerzetesek – protestáns egyház

A kora újkor Miskolc birtoktörténetében új birtokosokat hozott: a zálogbirtokos főúri családokat és a török szultánt (mivel Miskolc 1559 decemberétől hász- vagyis szultáni birtok lett),¹⁴⁹ ugyanakkor a hit- és egyházi életben is új vallás és egyház jelent meg: a reformáció. A katolikus egyház a század utolsó harmadára teljesen elveszíti be-

145 BmLt 501/I 2.k. 351–352.

146 *Orosz II*, 1984. 528.

147 *Borovszky S.*, 1909. 203.

148 BmLt 501/c XVIII. V. 28.

149 *Fekete L.*, – *Káldy-Nagy Gy.*, 1962. 525.

folyását Miskolcon, a város lakói áttérnek a református hitre. A város két temploma közül a Szent István a város egyetlen református temploma marad, a másik, az újkárosi Boldogasszony templom egyházával együtt megszűnik egyházi objektum és intézmény lenni. Az egyetlen katolikus intézmény a Mindszenti ispotály marad, amely a tapolcai apátság megszűntével előbb menedéket ad a szerzeteseknek, utóbb Miskolctól különválva a mindenkori tapolcai apát birtokába kerül.

A miskolci szőlőbirtokos klastromok, annak ellenére, hogy épületeik, kolostori életük semmivé lett a 16. század közepén, nem szűntek meg Miskolcon szőlőt birtokni a kora újkor másfél századában. A diósgyőri kolostor lerombolása – mely a pálos rend aktái között őrzött feljegyzés szerint a mohácsi vésszel pusztult el (1526. *clade Mohacsiana ruinatur*),¹⁵⁰ s melyet Miskolc monográfusa Serédy Gáspárral pusztítottatott el ugyancsak 1526-ban¹⁵¹ – a pálos aktákban őrzött oklevélmásolatok alapján Balassa Zsigmond számlájára írandó. Banha Bálint a ládi pálos kolostor vikáriusa és Dési Péter a felnémeti kolostor perjele az Egri Káptalan előtt 1549-ben kiadott oklevelében ugyanis ez áll: „Balassa Zsigmond borsodi főispán az elmúlt idők meglehetősen felfordulásai közepette (*in hiis praeteritorum temporibus disturbiorum*) a remetebarátok Diósgyőr városában épült klastromát leromboltatta (*demoliri fecisset*).”¹⁵² A másik, ugyanekkor kelt oklevél, melyben Pozsgai Ferenc diósgyőri várnagy, a Balassa házaspár és a pálos rend előbb említett képviselői állapotnak meg, már nem említi a rombolás tényét, csak azt, hogy a diósgyőri rendház ősi javait (*bona haereditaria*), melyeket Balassa Zsigmond és Fánchy Borbála a maguk számára elfoglaltattak (*pro ipsis indebite occupari fecissent*), visszaadják a pálosoknak (*eisdem fratribus remisissent et resignassent*).¹⁵³ A pálos javak között van a zempléni Harkány falu, a diósgyőri, csabai malmok, szőlők, a csabai kúria mellett a miskolci Alsópiacon egy kőház a mellette lévő malommal és a Szentgyörgy-hegyi szőlő, melyet (vagy legalábbis egy részét) 1376 óta folyamatosan birtokolnak a remetebarátok. Balassa Zsigmond hatalmaskodása előtt azonban a birtok a pálos *kolostort* illette, ennek megszűnésével viszont általában a pálos *rendet* (*totius Ordinis Fratrum Beati Pauli I. Eremitae*),¹⁵⁴ amelynek képviselői megmaradt kolostoraikból irányították a rend gazdasági ügyeit.

A barátok és bizonyos nemes férfiak igen gyakori kérésére és követelésére (*ad sapissimas petitiones et requisitiones*) visszaadott pálos javak azonban nemsokára ismét a diósgyőri zálogbirtokosok kezén vannak, ekkor azonban már árenda formájában. Először 1570-ben adja bérletbe (*in arendam collocasset*) a ládi és újhelyi egyesített kolostorok vikáriusa a diósgyőri, miskolci és csabai pálos javakat enyingi Török Ferencnek 7 évre 1000 forintért.¹⁵⁵ A zálogbirtokosok birtokpolitikájában jól artikulálódik a diósgyőri uradalom bizonyos egységes igazgatásának és integritásának terve, hiszen az uradalom területén lévő pálos javak megszerzésével nemcsak allodiumuk gyarapszik, hanem fontos ipari, kereskedelmi objektumok: malmok, kocsmáltatásra alkalmas kúriák birtokába is jutnak. Özvegy enyingi Török Ferencné guthi Ország Ilona és gyermekei: István, Zsuzsanna és Ilona 1572-ben megújítják a pálos bérletet 8 évre, ugyancsak 1000 forintért. Az Egri Káptalan oklevelében Török Ferenc özvegye és örökösei a pálos in-

150 OL AP fasc. 762.

151 Szendrei J., 1904. II. 135.

152 OL AP fasc. 56.

153 OL AP fasc. 56. fol. 4/14. No. 16.

154 OL AP fasc. 56. fol. 4–14. No. 16.

155 OL AP fasc. 604. fol. 5–10. No. 2.

gatlanok mellett felsorolják a Bábonyibércen lévő szőlőkből származó *kilencedjövédelmet* is (*cum nonis vinorum ex promonthorio Babay Bercz nuncupato provenire debentibus*), valamint a diósgyőri Barátok-hegyének egészéről származó borkilencedet (*cum Nonis vinorum totius promintorii*).¹⁵⁶ Csak a pálos kolostor gazdasági számadásainak ismeretében dönthetnék el, hogy vajon a teljes Bábonyibércre vonatkozott-e a pálosoknak még Mátyástól nyert javadalma,¹⁵⁷ a közben telepített szőlőkkel együtt, vagy csak bizonyos részére. Ez utóbbira enged következtetni az a distinkció, melyet az oklevél szerkesztői tettek, amikor a diósgyőri Barátok-hegyénél hangsúlyozták, az *egész (totius)* promontoriumra vonatkozik a kilencedjavadalom. Mátyás király földesúri járadékáról mondott le annak idején kedvelt pálosai javára, s a zálogbirtokosok ezt, az eredetileg földesurat illető borjavadalmat veszik most vissza, igaz, árenda formájában, erősítve az uradalom egysége visszaállításának tendenciáját. 1577-ben, mikor a szőlőhegyek szerint írták össze a decimátorok a miskolci bordézsmaát, a Bábonyibércen 105(!) dézsmaadó fizetett, a földesúri kilenceddel egyenértékű egyházi tizedük összesen 243 egrü köből 19 icce bort tett ki.¹⁵⁸

A bérlet leteltével legközelebb 1591-ben újítják azt meg, ezúttal azonban csak a zálogbirtokosok egyike, a fiúörökös: enyingi Török István, aki 3 évre árendálja 170 forintért a lerombolt kolostor (*monasterium dirutum*) ingatlanait.¹⁵⁹ A többes birtoklás idején nem ritka gyakorlat, hogy az uradalom területén más birtokjoga alá tartozó javakat külön-külön is bérbé veszik a conpossessorok. 1594-ben ugyancsak Török István veszi bérbé a pálos birtokokat, akkor azonban a diósgyőri uradalomhoz tartozó javakon kívül a zalai Örvényest és Enyerét, ill. a Veszprém megyei Vázsonyt is.¹⁶⁰

1595-ben Török Fruzsina férje, bedeghi Nyáry Pál, az egrü vár utolsó kapitánya, sógorával, enyingi Török Istvánnal együtt köti meg az újabb zálogbérleti szerződést a generális perjellel, ezúttal azonban csak egy évre 150 forintért.¹⁶¹ Vajon miért ugrott így meg a pálos javak értéke a mezőkeresztesi csata előtt 1 évvel? Erre a források elégtelensége miatt nem kaphatunk választ.

A pálosok szentgyörgyi szőlője évszázadokon át fontos tájékozódási pont volt a miskolci promontoriumon. A szőlő legpontosabb topográfiai adatait a Bornemissza István deák és Hanvay Katalin 1574-es szőlőcseréjéről szóló oklevél szolgáltatja.¹⁶² Hanvay Katalin szőlőjét északról a ládi remetebárátoké határolja (*Relligiosorum fratrum Eremitarum de Laad*), keletről egy szekérút, nyugatról egy gyalogút, északról vitézlió Zalatnay Bertalan deák szőlője. A ládi pálosok említése jelzi, hogy a diósgyőri kolostornak már a neve sincs meg a szőlőbirtokosok között 1574-ben.

A tapolcai apátság mint kolostor s mint különleges feudális birtokjoggal rendelkező intézmény kora újkori sorsa sokban emlékeztet a pálosokéra. A szőlőbirtokán tizedet és kilencedet is szedő apátság az 1530-as években a szendrői Bebekek dúlták fel.¹⁶³ Ba-

156 OL P 108 Fasc.L. No. 235.

157 OL DI 13582

158 OL Reg.Dec. Borsod 1577/5

159 OL AP fasc. 604. fol. 16–18. No. 5.

160 OL AP fasc. 604. fol. 20–16. No. 6. A diósgyőriekért 170, a dunántúliakért 300 forintot fizet Bartulich Simonnak, a pálos rend generálisának Török István. A zálogösszegek egy évre számított csökkenő tendenciája (1570: 143 forint, 1572: 125, 1591–1594: 50) mutatja a birtokok csökkenő értékét a század végének politikai-gazdasági bizonytalanságában.

161 OL AP fasc. 604. fol. 19. No. 7.

162 OL P 108 Fasc.L. No. 241.

163 *Dobrossy I.*, 1983. 76.

lassa Zsigmond itt sem rest megszerezni az apátság birtokai feletti földesúri jogot 1547-től Kolosváry Jánostól, akinek azt az uralkodó adományozta, majd Balassa az uralkodótól veszi évenként árendába a jövedelmeket (*ex inscriptione Regis Ferdinandi possidebat in arendam cessisse*), amint az Egri Érseki Levéltárban megőrzött, az apátság történetéről 1634-ben készült feljegyzésben olvasható.¹⁶⁴ 1563-tól egy rövid ideig Perényi Gábor bírja az apátsági javakat, majd 1569-ben Gáspár barát Török Ferenc diósgyőri birtokosnak, valamint Czikó Mihály és Bakos András miskolci nemeseknek adja árendába. Az ő kezükből a Szepesi Kamara szerzi meg 1570-ben, s egészen 1606-ig osztozik a szendrői vár officiósaival annak birtokában.¹⁶⁵

A tapolcai apátság miskolci javai közül a szőlőkről hallgatnak a 16. századi források. Nem tudjuk, az 1717-ben apátsági tulajdonban összeírt szentgyörgyi 40 kapás szőlő¹⁶⁶ a kora újkor első századában megvolt-e, kik művelték, s osztozott-e a többi javak sorsában. Az apátság miskolci javai közül a legfontosabb továbbra is a jobbágyi szolgáltatások alóli mentességet élvezett piaci kőház és főként az itt üzemeltetett kocsmá volt. A kocsmá alatt az 1717-es összeírás alkalmával 2 pincét is összeírnak,¹⁶⁷ melynek építése valószínűleg a későközépkorra nyúlik vissza. A Curia Regalis (1717)¹⁶⁸ ill. Király háza (1633)¹⁶⁹ néven ismert miskolci épület elnevezésében valószínűleg a 16. századi királyi tulajdonjogra ill. kamarai kezelésre utal. A szendrői vár és a Szepesi Kamara miskolci ingatlanbirtoklása idején ezt a házat és egy besenyői szőlőt, melyek a tapolcai apátsághoz tartoznak (*domum quandam in oppido Miskolcz habitam ac vineam in promontorio pagi Bessenyeo adiacentem omnino ad Abbatiam Tapolcensem pertinentes*) 1572-ben Temesváry Mihály szendrői alkapitány (*vicecapitaneus*) kéri adományként (*gratiose conferre*) az uralkodótól elmaradt 700 forintos zsoldja fejében. A Szepesi Kamara azonban semmiképpen nem szakíthatja el a szendrői vártól a házat és szőlőt (*domum et vineam ab arcu Zendereo avelli minime posse*), ezért a függőben lévő zsold (*liquidum sallarium*) megtérítését kéri, de megelégszik Vég Sebestyén és Mihály tolcsvai szőleivel és Vég Mihály tolcsvai házával és pincéjével is, melyek magszakadás folytán háramlottak az uralkodóra.¹⁷⁰ A szendrői várkapitány óhajtott tranzakciójában a miskolci kúria és egy besenyői szőlő 700 forintos árral, ill. több tolcsvai szőlő és egy tolcsvai ház ill. pince értékével mérhető.

Az a miskolci kúria, amely az apátság szimbóluma lett az évszázadok alatt a miskolci topográfiában, 1561-ben a tapolcai apát lakóhelye lett. Szokalinszky István szepesi püspök és tapolcai apát 1561 körül a lerontott apátságból ide helyezte át rezidenciáját, innen élvezhette dézsmajövedelmeit (*proventus suos Decimales*) két évig, mígnem az erdélyi pártütés bizonyos hívei (*quosdam factioni Trassylvanicae addictos*) kúriájára rátámadván mindenétől megfosztották, és Tokajba hurcolván hosszú fogságban tartották.¹⁷¹ A rebellis tokaji kapitány, Némethy Ferenc támadása a kúriában őrzött boraitól is megfosztotta az apátot.¹⁷² Az épület *Király háza* elnevezése a kamarai tulajdon emléke, 1609-ben azonban mint szomszédot említik miskolc piacán (*in teatro oppidi*)

164 HmLt XIII-3/c 51.Cl. III.TTT No.d/2587

165 Uo.

166 Dobrossy I., 1983. 78.

167 Uo. 78.

168 Uo. 78.

169 HmLt XIII-3c 51. Cl.III. No.d/2587

170 OL NRA 933/21. Szendrei 1904. II. 120. ezt a latin nyelvű iratot is félreértette: Temesváry Mihály elpusztult miskolci házát s az általa Besenyőn ültetett szőlőjét Tolcsván lakó Vég Istvánnak 70 forintért eladta

171 HmLt XIII-3/c 51. Cl.III. No d/2587

172 BmLt Borovszky céd./Tapolca 1565. Jászó Manus.5/5.

Pwspeökháza néven, így még jóval túl egy emberöltőn is az apát-püspök miskolci rezideálását őrizhette nevében.¹⁷³

A tapolcai apátság birtokainak sorsa jól tükrözi egy 16. századi birtok hányattatását, de ezt a birtokot az államhatalom, a Kamara nem tudta végleg eredeti tulajdonosától elszakítani, hiszen 1606-ban az apát visszakapta egyházi kezelésbe. Loss Imre egri püspök, aki 1634-ben tájékoztatja (*Admonitio*) Czeh János tapolcai apátot az apátság tizedeire vonatkozóan, ezt írja az apátsági birtokok visszakerüléséről: „Az apátság tizedét, kilencedét és más javadalmait (*utilitates*) mind a Kamara, mind Szendrő erősségének tisztviselői birtokolták. 1606 körül azonban a Bocskai-féle felkelés idején Habardi László, az egri egyház éneklőkanonokja az Apátságot a miskolci Mindszentek oltárjavadalmával együtt, amely a diósgyőri urak kezénél volt (*una cum Altaria Sanctorum Omnium in Miskolz prae manibus dominorum Arcis Diosgyőr habita*), valamint a béli apátsággal együtt II. Rudolf császártól, a Kamara kezéből a javadalmak összes jövedelmével együtt felszabadította és birtokába visszavette (*eliberata et reobtentae fuisse*).”¹⁷⁴ A mindszei ispotály, oltárjavadalom, zsellérsor és a tapolcai apátság joghatóságának összekapcsolódása, amely Mindszentet a 17. századtól ki is szakította Miskolc mezővárosból és az uradalom joghatósága alól, a miskolci helytörténetírás enigmatikus kérdése, amelynek megoldásához, úgy véljük, közelebb visz Habardi László birtokpolitikájának ez az eddig figyelemre nem méltított mozzanata, amely Miskolcnak és környékének két középkori egyházi szőlőbirtokosát is egyesítette a 17. század elején.

Az ispotályok alapítványi szőlőbirtokait megszerezni nem volt rest más helység földesura sem a kora újkorban. A 17. század első évtizedeiben a hegyaljai Liszván is az allodium gyarapításának bevett módja volt a mezőváros ispotályának és a város szőleinek megszerzése, az ispotálytól egyenesen 6 szőlőt becsültetett el a földesúr a várostól, támadást intézve ezzel a város kommunitása (*keőssegh*) árutermelése ellen.¹⁷⁵

A 17. század elején a mindszei oltár javadalmát elveszítik a diósgyőri zálogbirtokosok, akik pedig az oltárigazgatóságok megüresedésével igyekeztek azok birtokait, jövedelmeit magukhoz kaparintani, s ezzel a vallásváltást a maguk hasznára fordítani. Az oltárok miskolci és más, az uradalom területén lévő szőlei így lettek a csekély uradalmi allodium részei, ill. a servitorok jutalmazásának elengedhetetlen eszközei.

Miskolc kommunitása azonban nem nézte jó szemmel az egykori oltárjavadalmak és egyházi javak beolvadását a földesúri majorságba, hiszen nem egy birtok miskolci polgár végrendelete, adománya révén került az oltárokhoz. 1563-ban Miskolc város kérvényben könyörög uralkodójának: „a legalázatosabban kérjük Felségedtől az egyház javait (*pro bonis ecclesiae*), melyeket a legkülönbélebb emberek (*vary et vary homines*) birtokolnak jogtalanul és méltánytalanul. Közülük számosan törvénytelenül kérték ezeket Felségedtől, mint örökös nélküli javakat (*in defectu seminis*), ezért kegyeskedjék Felséged tekintetbe venni, hogy vajon hasznosabb-e, ha kliens vagy idegenek élvezik és birtokolják az egyház javait (*a cliente et alienigenis bona ecclesiae consummi et possideri*), mintha azokból a templomot és iskolát építenénk újjá, igazgatnánk és gondoznánk (*reaedificare et administrare procurareque*) a mindenható Isten dicsőségére.” A mindszei ispotályról külön is megemlékeznek a miskolciak: „Kegyeskedjék Felséged kirá-

173 BmLt 501/I 3.k. 833.

174 HmLt XIII-3/c Cl.III. No.d/2587

175 R. Péter K., 1961. 432–435.

lyi jóakaratóból átlátni, hogy vajon hasznosabb-e, ha valamely udvari szolga vagy lovasz az ispotály javaival tömi a bendőjét és palotáját (*aliquem clientem vel Agazonem bonis eius xenodochii ventrem et palatium replere*), mintha a nyomorultakat, szerencsétleneket, szegényeket, siketeket, sántákat tápláljuk azokból. 57 nyomorultat és szegényt táplált azokból a nyomorult város (*oppressum oppidum*).¹⁷⁶

Az ispotály azonban, legalábbis javadalmait tekintve, a 16. században a zálogbirtokosok rendelkezése alatt állt. Erre vall a Városkönyv bejegyzése, valamint arról is, hogy az ispotály javai a kora újkorban sem szűntek meg adományok révén gyarapodni. „1570. Sajónémeti Bárdos Tamás ellenzi a Csabai hegyen való szőlőt, kit Kádas Ambros az ispotály számára Melith Ferencnek adott.”¹⁷⁷ Melith Ferenc diósgyőri várnagy várszolgálat mellett az uradalom birtokigazgatásában is részt vett. Nem tudjuk, allódi-umként igazgatta-e az oltárjavadalmat, vagy pedig inskripciót is szerzett rá, vagyis személyesen ő élvezte-e a jövedelmeket.

Miskolc áttérése a református vallásra és a környékbeli kolostorok pusztulása a katolikus egyházat közvetlenül kiejtette a birtoklásból. A protestáns egyház azonban nemcsak a hitéletben, hanem gazdaságilag is igyekezett a helyébe lépni. A katolikus egyház a virágzó miskolci szőlőkultúra terméséből a dézsma révén részesedett a leginkább, helyi képviselői pedig a plébánosnak járó oktáván keresztül. A 16. század második felében a királydézsma (kamarai dézsmabérlet) korában is megmaradt a plébánosi nyolcad kiadásának gyakorlata, de a protestáns lelkész megjelenésével már az új hit prédikátorának javadalma lesz. Már említettük Hevessy Mihálynak az oktáváról kiállított nyugtáit, de 1594-ben Debreczeny Mihály, Isten egyházának pásztora is ad nyugtát az átvett nyolcadborról.¹⁷⁸

1579-ben Hevessy, aki maga is miskolci szőlősgazda volt, nyugtáján minősíti is az oktáva bort: „átvettem oktávában 24 egrü kőből bort 2 új hordóban, melyek közül az egyik teljesen romlott volt, a másik pedig hamisított, ha valaki kételkedne benne, kóstolja meg, meg fog győződni róla (*in octava cubulos Agrienses viginti quatuor in duobus vasis novis, quorum alterum est mere foeditum, alterum vero sophisticatum, si quis dubitat, gustet et rem ita esse certe sibi persuadet*).”¹⁷⁹

A Szent István egyház vagy oltár szőlője földesúri adományként jutott Hevessy Mihály birtokába, ráadásul a dézsmamentességet is megszerezte rá 1572-ben,¹⁸⁰ nemkülönben a Bodogh nevű szőlőt.¹⁸¹ Ezek azonban személyre szóló adományok maradtak, amit a családban való öröklődésük is mutat.

A református egyháznak is volt azonban mindenhol a kora újkori Borsod területén saját javadalmas szőlője, melyeket bevezettek az egyházlátogatás során a borsodi egyházmegye Liber Redituumába. Sajnos a miskolci egyház javadalmára vonatkozó legkorábbi bejegyzés 1603-ból való. „Vagyon három szőlő, az egyik *Szentkirály*, a második *Szentgyörgy*, a harmadik *alszer*.”¹⁸² A szőlőnevek közül a Szentkirály első királyunk nevének középkori változatával a Szent István egyházzal való birtoklási és jogfolytonossá-

176 OL NRA 723/41

177 M.jk. 35.68.

178 OL Reg.Dec. Borsod 1594/13

179 OL Reg.Dec. Borsod 1579/13

180 *Szendrei J.*, 1890. III. 209.

181 BmLt 501/I 4.k. 838. és 209.

182 Sp. Ref.Lt. LRB

gi kapcsolatra utal, a többi szőlőhegy, vagyis topográfiai megnevezések. Ezek egyikét a város, amely szoros kapcsolatban állt a református egyházzal, bérbe adta 1607-ben: „Nagy Györgynek adott az tanács egy pallagi szőlőt az Csabai hegyen (ti. az Alszeren), mely annak előtte egyház szőlője volt, hogy építse fel és a jövendőben a dézsmáját az egyháziak kezében adja, úgy mint tizedét minden köből bornak.”¹⁸³ A városkönyvi bejegyzés igazolja, hogy a miskolci szőlő is a „tizedes vagy tizedben dézsmált” egyházi szőlőjavadalmak közé tartozik, amelyre máshol is van példa a borsodi egyházi traktusban.¹⁸⁴ Ez a szőlő a földesúri dézsmát szolgáltatja a város birtokosa helyett az egyháznak ill. annak szolgálói részére, vagyis az egyház szinte földesúrként élvezi a szőlők járadékát. Nem tudjuk, mióta, s miféle adományból, tradícióból került ez a javadalomfajta az egyházhoz.

Ha az egyházi szőlőingatlanokról nem is áll rendelkezésünkre a 16. század második felére primér forrás, a jobbágyi szőlőbirtokok jövedelméből való részesedésről annál inkább. A Városkönyvben statútum, vagyis kötelező rendelet formájában maradt fent a szőlők utáni borjövedelemről szóló tanácsi végzés 1586-ból és 1598-ból. Az előző szerint a győri hegyen szőlőt birtoklók fél köböllel, a miskolciak 1 köböllel tartoznak a káplánnak és mesternek (tanítónak), a század végén pedig már a győri és keresztúri szőlőhegyen birtokló extraneus miskolciak is 1-1 köböllel adnak a lelkésznek és rektor-nak.¹⁸⁵ Az extraneusoktól a miskolci polgári státusz okán követelték a helyi egyházi adót, így ezek a diósgyőri, keresztúri papnak és a miskolci egyháznak is fizették az adót, Miskolcon azért, „mert lelki szolgáljuknak fizetnek”, a szomszédos helységekből azért, „mert hegytől tartoznak vele”.

A lelkészek természetesen alanyi jogon is bírhattak mind jobbágyi szőlővel, mind liberált birtokkal. Az első miskolci extraneus a diósgyőri Kerekhegyen dézsmaadó István miskolci pap 1533-ban.¹⁸⁶ 1577-ben Mátyás pap a Szentgyörgyön és Bábonyi-bércen is ad dézsmát, a Középszeren György pap özvegye a dézsmaadó ugyanekkor, a Nagyágazon Márton pap, de a lizskai (!) Lőrinc papnak is van a Bábonyi-bércen dézsmás szőlője.¹⁸⁷

Jobbágyi szőlők – miskolci polgárok

A szőlőbirtoklás birtokjogi kategóriái – földesúri birtokos, adományozó, libertáló, javadalombirtokos, zálogos, nemesi birtokos stb. – sokszor egy emberöltő alatt is változhatnak, míg a birtoklás tárgya, a szőlőtermő tőkék hegyre felkúszó sora ugyanaz marad, legfeljebb a termés mennyisége változik az embertől független természeti tényezők következtében. A kapitalista tulajdonviszonyok előtti korszakban azonban a szőlőbirtoklás döntő hányada mindig dézsmás, jobbágyi jellegű marad, lett légyen akár nem jobbágyi birtokosa is. Ez a jobbágyi eredetű szőlőbirtok volt az általános Miskolcon a királyi birtoklás és a későközépkor egybeeső történeti korszakában, s ez marad a török hódoltság, adózás kora újkori időszakában is, a zálogbirtoklás idején.

A forrásbőség miatt, mely főként a dézsmajegyzékek, a város protocolluma, ill. a Kamara Levéltárban őrzött iratanyag kútfőiből fakad és buzog fel, a dézsmás szőlők

183 BmLt 1501/a I.165.

184 *Román J.*, 1968. 116.

185 M.jk. 264. 447.

186 Reg.Dec. Borsod 1533

187 OL Reg.Dec. Borsod 1577/5

birtoklását, ill. a miskolci mezővárosi polgárok birtokviszonyait vizsgálándó: a legcélszerűbbnek tűnik azt a kérdést feltenni, hogyan juthattak szőlő birtokába a miskolciak. Ezt a kérdést, főként a hegyaljai mezővárosok gazdálkodásának és társadalmának kutatása során, már többen föltették és gazdag forrásbázissal feleletet is adtak rá.¹⁸⁸ A hegyaljai monokultúras mezővárosok gyakorlata ismeretében különösen izgalmas egy olyan mezőváros szőlőforgalmát és jobbágyi birtoklását szemlélni, amely a hódoltság peremvidékén, két nagy virágzó szőlőkultúra, a hevesi és a hegyaljai között a 16–17. század viharos köztörténeti viszonyai, közállapota közepette is megmaradt a Bükk vidéke gazdasági centrumának, megőrizve gazdálkodása, lakossága, kultúrája viszonylagos integritását. A szőlőbirtokok különleges birtokjoga, a városi polgárok privilegiális jogállása sem szüntette meg az alapvetően jobbágyi jelleget. R. Péter Katalin hangsúlyozza a 17. századi szőlők feudális jellegét, bár „bírájuk még abban az esetben sem fejez ki jobbágyviszont, ha birtokosaik a megfelelő földesúr jobbágyai, azonban megszerzésüknek feltétele volt a földesúri tulajdonjogon alapuló szolgáltatások vállalása, amiket a birtokosoknak társadalmi hovatartozásra való tekintet nélkül fizetniük kellett.”¹⁸⁹ A szőlőbirtok különleges jellege azonban hozzájárul ahhoz, hogy Miskolc jegyzőkönyvének tanúsága szerint hihetetlenül pezsgő szőlőbirtok-forgalom bontakozzon ki. Miskolcra is igaz Németh Gábor megállapítása azzal a változtatással, hogy a diósgyőri uradalom legnagyobb mezővárosában igazi szőlőmonokultúra soha nem alakult ki, hiszen itt a gabonatermesztés is végig jelentős maradt: „Az egyre kizárólagosabbá váló szőlőművelés és a jobbágytelki rendszertől független, szabad szőlőforgalom a helyi szokásjog normatívái által meghatározott, fejlett önkormányzatot és mezővárosi autonómiát hozott létre. A mezővárosok kialakult szabályok szerint maguk választották önkormányzati szerveiket. Az ingatlanforgalom és általában minden szőlőműveléssel kapcsolatos ügy a magistrátusok, mint hiteles testületek előtt folyt. Az egyes jogügyleteket a mezővárosi protocollumokba (városkönyvekbe) vezették be, azokról a főbíró és esküdtek nevében kelt, a település pecsétjével megerősített okleveleket adtak ki, amelyek szintén állandósult és fejlett írásbeli gyakorlatot tükröző szabályok szerint íródtak.”¹⁹⁰

A szőlőbirtok legáltalánosabb megszerzési módja az öröklés. A miskolci járadék köteles polgár jobbágytelkét, házát, pertinenciáit és szőlőjét más magánföldesúri mezővárosok gyakorlatához viszonyítva is szabadabban örökíthette, hiszen Anna királyné, mint uralkodó s mint Miskolc földesura, 1503-ban oklevelet adott ki a miskolci Ó- és Újváros bírái, esküdtei és Miskolc polgárai kérésére. A többi szabad(!) királyi és királynői mezőváros szokása szerint (*juxta morem aliorum liberorum oppidorum*) a miskolciak és elődeik ősi jogszokásból (*ab antiqua consuetudine*) éltek ingó és ingatlan javaik feletti szükség szerinti szabad végrendelkezéssel (*libertate de bonis suis mobilibus et immobilibus dum opus fuerit condendi*). Mivel ebbeli szabadságukban őket a vár tisztviselői (*officiales*) akadályozták és megzavarták, mondván: erről a miskolciaknak nincs is privilegiális levelük, kérik királynéjukat: engedélyezze azt a szabadságot és jogszokást, hogy szabadon végrendelkezzenek javaikról testamentum megerősítésével (*libertatem et consuetudinem libere de bonis suos testandi testimonio muninemto*).¹⁹¹ Az oklevél kifejezése: szabad királyi város, is utal a szabad végrendelkezési jog különleges privilégium voltára a rendi társadalomban, s bár Miskolc soha nem került a szabad királyi mezővá-

188 Orosz I., 1960, R. Péter K., 1964., Gecsényi L., 1972., Égető M., 1985., Németh G., 1990., Balassa I., 1991., Németh G., 1993., Papp K., 1995.

189 R. Péter K., 1964. 171.

190 Németh G., 1990. 11.

191 OL DI 21156 közli: Szendrei J., 1890. III. 134–135.

ros státuszába, a királyi földesúri joghatóság számos olyan privilégiummal ruházta fel, melyeknek magánföldesúri mezővárosok híjával voltak. 1563-ban, az ideiglenes és rövid királyi birtoklás idején a miskolciak ezt a féltve őrzött kiváltságlevelüket is bemutatták a Kamarának, amely így *regesztázta* és véleményezte az oklevelet: „Anna királyné oklevele arról, hogy a miskolci polgároknak privilégium jogán összes javaikról szabad végrendekezést engedélyez, 1503. Buda, február 11. Megengedhető ez a szabadság, kivéve a magszakadás esetét, amikor ez az oklevél nem érvényesíthető. (*Concedenda ea libertate videtur dempto seminis defectu, cum nec litteris illis is casus contineatur*).”¹⁹²

A szőlő különleges birtokjogát csak erősítette a mezővárosi jogszokás majd uralkodói kiváltságlevelével, amely más jobbágyi tulajdont is az írásos végrendekezés hatálya alá von.

Sajnos ilyen végrendelet irat formájában alig maradt ránk a 16. századból, nemcsak az írásbeliség viszonylag kezdetleges volta miatt, hanem egyrészt: mert ezeket csak a család őrizte, s így elenyésztek, másrészt a Városkönyvbe általában csak a kétes, vitás, megtámadott vagy megtámadható végrendeletek kerültek be. Az első testamentumra vonatkozó bejegyzés nemcsak a szűkszavú végrendeletet őrizte meg, hanem a végrendelet megtámadásának a tanács előtt lefolyt processzusát is. „Mikor törvényre begyűlt volna mind az egész tanács, akkor állának elő ez mi városunkban lakozó jámbor személyek: immár ez Sánta Jánosné idegen volna a Sánta János jószágában, hanem minket illet, mert mi vagyunk vérek benne és minden jószág az őstől maradtól függ. Mely dolgot mi (ti. a tanács) bizonyosan megértettünk jámbor tanúk által és Sánta János testamentumát is megértvén, ilyen törvényt találtunk.”¹⁹³ A város tanácsa, amely a szőlők birtokjoga felett és minden más kapcsolódó ügyben illetékes volt, őrizte a végrendelezők testamentumát, melynek tanúi a tanács tagjai voltak: „1574. Nemes Jakab vette ki az Bana András testamentum levelét Tejfeles Gergely bíróságában mind az egész tanács előtt, az kik testamentumosak voltak.”¹⁹⁴ Testamentum szólhatott csak szőlőről is, mint 1585-ben az alábbi bejegyzés, amelyben az örökgyó holta után is rendelkezik szőlője sorsáról, azt a család birtokában, szinte ősiséggé megtartandó: „Péntek János hagyott egy szőlőt testamentomban az feleségének holtig, mely szőlő maradt Péntek Andrástól, úgy, hogy ha holta történik a feleségének, maradjon a Péntek András gyermekire, de az szőlőt se pénzen el ne adhassa, se pengig el ne parlagítsa.”¹⁹⁵ Péntek András hagyta férfiágú rokonára a szőlőt, aki feleségének testálja, annak halála után azonban visszaszáll az eredeti tulajdonos gyermekére.

1595-ben a Süveges család támadja meg Galambos Péter testamentumát, amelyben kizárólag fiára, Gergelyre hagyta örökségét, pedig Galambos Péter felesége Süveges lány volt, s „azzal kereste azt, ami volt”.¹⁹⁶

A testamentumokban a legkülönbébb kondíciókat kötheti ki a végrendelező, mint Bárius Györgyné, aki apai örökségét: bedegvölgyi szőlőjét, pincéjét, házát, kertjét atyafiára hagyja azzal a kikötéssel, hogy neki „békességgel, tisztességgel és jámborul, nyugalomban minden módon gondját viselje”. Ha ez nem így lenne, a testamentum ér-

192 OL NRA 266/10

193 M.jk. 112.

194 Uo. 109.

195 Uo. 251.

196 Uo. 422.

vényét veszti.¹⁹⁷ Csulyak Pál leánya Kiss Anna is szőlő- és házőrökségét testálja Szabó Boldizsárnénak 1591-ben, „mert engem nyomorúságomban ő tartott”.¹⁹⁸

A *vérrokonság* a testamentumokban is az öröklés leggyakoribb alapja, egyébként pedig a legáltalánosabb módja a pénz nélküli szőlőszerezésnek. A jegyzőkönyv a legkülönfélébb kifejezéssel illeti a vérségi, leggyakrabban a szülőről gyermekekre szálló örökséget: *őstől maradt, apáról fiúr maradt, atyjától maradt, rá függött, ő fiaakra szállt, vérrre szállt, vére lévén*. Az egyenesági öröklés erősebb a házastársinál, de tudunk olyanról, hogy az özvegy el akarta adni a férje által épített palánt szőlőt, de a család másik tagja tulajdon költségén megszabadította azt az árvák számára.¹⁹⁹

1563-ban kassai Nyikos Lőrinc azt panaszolja az uralkodónak, hogy apósának, Kamanczi Lukácsnak özvegye, aki mostohája az ő feleségének, a férjéről maradt örökségek (*haereditates aliquas*) közül egy szőlőt, amely rá nézett volna (*ad me spectantem*), eladott.²⁰⁰ Ugyanez a szőlő egyben felesége öröklési joggal szerzett tulajdona (*ad manus uxoris meae tamquam jure haereditario ad eam spectantem*). Az öröklés jog Kamanczi Lukács dézsmás szőlőjére vonatkozott, mely után birtokosa 1549-ben a Kálnáson 3,5 köből 2 pint tizedet adott. Ugyancsak a Kálnáson volt ekkor Kamanczi Györgynek is szőleje.²⁰¹ De volt Kamanczi Lukácsnak a Bábonyibércen is birtoka 1569-ben.²⁰²

A vér szerinti öröklés különös esetét őrizte meg Korozmás (*Korosmas*) András és Máté László kérvénye 1563-ból, melyet a kamarai biztosoknak nyújtottak be. „Nagyságos uraink tudtára adjuk, hogy ahogyan és amiképpen anyai fivérünk (*frater noster conuterinus*) valamely bűnben negvádoltatván halálra ítéttetett, s városunk törvénykezése alapján (*secundum iustitiam civitatis nostrae*) meg is bűnhődött, akivel egy házban és egy kenyéren éltünk (*uno victu et potu*), együtt is dolgoztunk. Kaptunk pedig az atyai javakból egy szőlőt, amely atyánkról jog szerint szállt ránk (*emeremus itaque unam vineam ex bonis paternis, quae a patre iure descenderat*). Ezt a szőlőt nagyságos Balassa Zsigmond magának elrabolta (*rapuerat*), azzal a résszel együtt, amely osztályból (*ex divisione*) nekem (ti. nekünk) örökül járt volna. Most könyörgünk Nagyságtoknak, hogy ezt a szőlőt bocsássák vissza (*remittere*), mivel együtt kerestük és semmiféle osztály még nem volt közöttünk. A halálakor írt végrendeletben is nekünk hagyta (*in testimonio tempore mortis nobis legavit*), amit bizonyítani tudunk az összes tanácsbéliekkel.”²⁰³ A kérelem valószínűleg arra vonatkozik, hogy a földesúr bűnös jobbágyának szőlejét elragadta, de azzal a résszel együtt, amely az örökségből a fivéreinek járt volna, mielőtt még a miskolci jobbágyok a nemesi birtok mintájára osztályt tettek volna az örökségen.

Özvegytől gyakran tiltják a férj atyafiai az örökséget, nem egyszer hivatkozva arra, hogy a férj szerezte a vagyont. 1576-ban a kassai Péchy (Ötvös) Gáspár tiltakozik az ellen, hogy ángya, Péchy Miklósné eladta szentgyörgyi szőlőjét, pedig az ő atya mind egy testvér volt Péchy Miklóssal és Péchy Miklós leleménye a szőlő.²⁰⁴

A korban gyakori többszörös házasság miatt a gyermekek különböző szülőtől származván az örökség megosztása nem könnyű. Veres Balászné két urától maradt 3

197 Uo. 120.

198 Uo. 369.

199 Uo. 72.

200 OL NRA 723/19

201 Reg.Dec. Borsod 1549/7

202 M.jk. 44.

203 OL NRA 723/36

204 M.jk. 111.

gyermeké számára ilyen osztozást tesz: „Jámbor Mátétól maradt gyermekének Füzy Bálintnének hagyja a Jámbor Mátétól maradt örökségnek felét, mely egy ház és egy szőlő: a háznak az első része és a szőlőnek a délről való része, mely vagyon a Középszeren. Az ő két fiainak, Jánosnak és Gergelynek hagyja annak a Jámbor Mátétól maradt örökségnek az felét: az háznak az hátulsó részét, az szőlőnek az északról való részét. Ezenkívül valami egyes portéka vagyon, vagy Jámbor Mátétól maradt, vagy Veres Balázstól, mindeneket hagy és ad ez megnevezett két fiának.”²⁰⁵ Az osztályt 1581-ben írják be a Városkönyvbe, de a dézsmajegyzékekben már 1578-ban is Füzy Bálint és Veres János ad dézsmát a Középszeren egymás közelében.²⁰⁶ A jegyzőkönyv, mint helyben készült jogbiztosító forrás és a dézsmalajstrom, mint a Kamara decimátorai által összeírt kimutatás, összevetése igazolja, hogy a végrendelet már egy meglévő állapotot szentesít, önt jogi formába.

A szőlő megszerzésének másik leggyakoribb módja az *adásvétel*. Amint Hegyalján, Miskolcon is „a dézsmás szőlők forgalma olykor szinte hihetetlen méreteket öltött”.²⁰⁷ Az adásvétel legegyszerűbb módja a *kézpénzes vásárlás* volt. Az örökvállásnak nevezett szerződést a tanács előtt kötik s íratják be a Városkönyvbe. 1569 és 1600 között a kézpénzes szőlővásárlásoknál következő szőlőárakat találjuk (forintban): 1(2x), 4(4x), 8(3x), 10(2x), 11, 12, 14, 15, 17, 18, 20(4x), 23, 25, 32, 34, 35, 37, 38(2x), 40(2x), 45, 47, 50(3x), 60(2x), 72(2x), 75(2x), 100(3x), 132. Miskolcon nyoma sincs a Hegyalja többszáz forintos szőlőárainak, igaz, a Városkönyvbe csak a dézsmás szőlőket jegyezték be.

A kézpénzt több részletben is adhatja az új tulajdonos, van példa, hogy hatszorra.²⁰⁸ A szőlővételnek nem egyszer a birtok egy tagban való gyarapítása a célja, amint Szabó Máté is 1571-ben „ugyan ottan az ő maga szőlője mellett” vesz egy újabbat.²⁰⁹ De a nemes jogállású Bornemissza Gáspár is a saját szőlője szomszédságában gyarapítja birtokát, 38 forintért vásárolván egy szőlőt Fenes Andrástól a Középhegyen 1587. március 6-án.²¹⁰ 1599-ben Szócs Kálmán is saját birtokszomszédja lesz a Bedegvölgyön az Eger várában vezett Csaba Györgytől 35 forintért vett szőlővel.²¹¹

Miskolc város levéltárában megőriztek egy eredeti adásvételi oklevelet, melyet Miskolc tanácsa adott ki 1570-ben Mályi Lukács (Lucas Maly) és Földi Pál (Paulus Fölgy) részére (10. kép).²¹² Az eladó Földi Pál, akit a tatárok elhurcoltak (*abductus per tartaros*), s a Kálnáson lévő szőlőjét a váltságdíj kifizetése miatt kényszerült eladni 66 forintért. A birtokszomszédok: Fazekas Gergely és Földi Pál, vagyis a török rabságba hurcolt szerencsétlen megfelezte szőlejét és csak annyit adott el belőle, amennyiből kelt szabadulásának díja. 1577-ben Földi Pál a Lyukoldal nevű promontoriumon ad tekintélyes dézsmát (5 egri köből), a szomszédos Kálnáson pedig Mályi Lukács másfél köblöt, 1578-ban Földi Pál másfél köblöt a Liko oldal nevű szőlőhegyen, Mályi Lukács pedig a Kálnáson 1 köblöt,²¹³ vagyis az adásvétel után majd egy évtizeddel még mindig

205 Uo. 203.

206 OL Reg.Dec. Borsod 1578/5

207 *Orosz I.*, 1960. 7.

208 M.jk. 218.

209 Uo. 76.

210 Uo. 280.

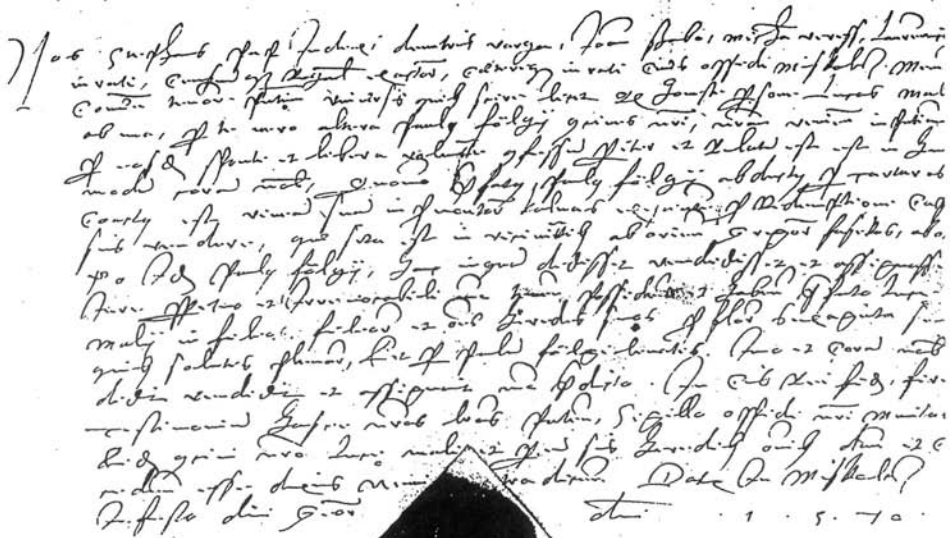
211 Uo. 450.

212 BmLt 1501/b Sp.I. 2.k. 15.

213 OL Reg.Dec. Borsod 1577/5, 1578/5

10. kép. Földi (Fölgy) Pál és Mályi Lukács szőlő-adásvétele. Miskolc, 1570.

10. kép. Földi (Fölgy) Pál és Mályi Lukács szőlő-adásvétele. Miskolc, 1570.
(BmLt 1501/b Sp.I. 2.k. 15)

az oklevélben foglaltaknak megfelelően birtokolnak, miután Földi Pált valóban szabaddá tette dézsmás szőlője.

Többes örökség esetén, főleg ha a birtok csekély, az örökösök rögtön túladnak a birtokon, mint 1590-ben Szabó Pál Bábonyibércen hagyott szőlője esetében. Ekkor a birtok 1/3-a Túri Andrásnak, 1/3-a sógorának, Siket Tóth Györgynek jutott, az előbbi 1 forint 50 dénárt érő tinóért adta el a részét Tekes Gergelynek.²¹⁴

Beírták a jegyzőkönyvbe azt is, amikor férj-feleség adja el közösen szerzett szőlőjét. „Bagoly János vall szőlő örököt Bálint deáknak, mely szőlő vagyona a Nagygazaton, az ő részit vallja, úgy mint pénze árát. A felesége pedig vallja az ő részét, mint atyjától maradtat, és ők adták egyenlőképpen egymás akaratából.”²¹⁵

Szőlőért készpénz helyett kérhettek a vételárban bort is, mint Tánzos Katalin a Bábonyibércen lévő pallagjáért, melyet Mihály deák és fia, János 8 köből boron nyert el.²¹⁶

A szőlő birtokába *csere* útján is juthattak a mezőváros polgárai, mely sokszor kiegészíti az adásvételt, de cserélhetnek azonos értékben is. Egy 1574-ben lefolytatott különleges szőlőcseréről, mely Bornemissza István és nemes Újszásziné Hanvay Katalin özv. Pécsi Miklósné között zajlott, két különböző forrás is fennmaradt. Az egyik az Egri

214 M.jk. 331.

215 Uo. 274.

216 Uo. 226.

11. kép. Her György nemesség-címeradománya
(Bocskai István, Kassa, 1606)
(Közli: Szendrei J., 1890. III. 268.)

ák még 40 magyar forintot ráfizet, levonván azt a 28 forintot, amelyet már ráköltött előző birtoka művelésére. Az oklevél záradékában szerepel egy feltétel, mely szerint ha Hanvay Katalin a cserével szerzett szőlőt el akarná adni, Bornemissza István kész azt megvenni, sőt csak neki adhatja el, senki másnak (*nemini alteri*).

1575-ben a dézsmajegyzékben István deák 1 köből négy pint borral szerepel, az 1577-es lajstromban pedig Szentgyörgyön Bornemissza István 8 egrü köből (!) 9 icce dézsmát ad, a legtöbbet az egész promontoriumon.²¹⁹ Hanvay Katalin azonban saját nevén egyik évben sem fizet tizedet. Nem tudjuk, István deák, mint régi birtokos és szomszéd, ill. az oklevélben szerepelt kikötés kedvezményezettje, érvényesítette-e elővásárlási jogát. Amennyiben nem, birtokcseréjével így is nagyobb szőlőt szerzett, hiszen csak a ráfizetésért ebben az időben Miskolcon tekintélyes szőlőt lehetett venni. Az a tény, hogy apja, Bornemissza Gáspár is ugyanazon a szőlőhegyen volt dézsmaadó szőlősgazda, a család birtokkoncentrációs politikájára utal.

Hogy a szőlőcsere Hanvay Hatalin famíliájában családi tradíció, jelzik vejének, Zsóry Mihálynak (akinek felesége Pécsi Miklós lánya) elszánt ingatlanügyei: anyósa ugyanis 1572-ben tiltakozik, hogy veje az ő akarata nélkül cserélt szőlőt Séra Tamással a Bábonyibércen,²²⁰ majd ugyanebben az évben tiltja Zsóry Mihály szentgyörgyi szőlőcseréjét Gombos Pállal, ill. a Bábonyibércen Erdős Tamással.²²¹

Két különböző ingatlant is cserélhettek a miskolciak: „Borbély Mihály cserélése. 1581. Cseréltem egy parlag szőlőt egy ortványon mind búzájával Kiss Jánosnétól az Szentgyörgy hegyen, kinek szomszédja egyfelől Imre papné, másfelől ő maga Borbély

Káptalan eredeti oklevele,²¹⁷ a másik a Városkönyv bejegyzése: „Bornemissza István az ő anyjával egyetemben cserélt egy szőlőt Újszászy Lászlónétól, mely vagyon az Szent György hegyen egyik is, másik is. Az Újszászyné kit adott, vagyon az Bertalan deáké mellett, kit István deák adott, vagyon az Veres Mihályé mellett.”²¹⁸ Az oklevél szerint a ládi pálosok és Zalatnay Bertalan deák, valamint Veres Mihály szomszédtságában fekvő igen jól megművelt (*optime Excultam*) szőlőjét István deák elcseréli (*fecissent concambialem permutationen*) Hanvay Katalinnak a Veres Mihály és Bertalan deák mellett lévő szőlőjével, amely pusztaság és műveletlen (*desertam et incultam*). A birtokszomszédok azonossága jelzi a két birtok közelségét, bizonyítva a csere egyik valószínűsíthető szempontját, a szőlőbirtok egy tagban való növelését. A Szentgyörgy-hegyi szőlőcserénél István deák

217 OL P 108 Fasc.L. No.241.

218 M.jk. 98.

219 OL Reg.Dec. Borsod 1575/4, 1577/5

220 M.jk. 73.

221 Uo. 90–91.

Mihály.”²²² A csere alapja mindkét esetben telekállománytól független birtok: egy búzával bevetett irtvány, ill. egy parlagszőlő, amelyekre a földesúri joghatóság nem tarthat igényt. Borbély Mihály, a városi tanács tagja nemcsak szőleinek számát gyarapította a csere révén, hanem a szentgyörgyi szőlőjét egy tagban is növelte. Így nem csodálható, hogy az amúgy is tekintélyes szőlőbirtokra utaló dézsmáját (1578: 5 köből, 1581: 4,5 köből) 1583-ban még magasabbra srófolta: 8,5 köből 2,5 pint.²²³ Ebben az évben a 484 dézsmaadóból csak öten fizettek ennyit vagy többet.

Sajnos a tárgyszerű, szűkszavú városkönyvi örökvallásokból nem derülnek ki azok a motívumok, melyek a birtokosokat a szőlőcserékre készítették, pedig a gazdasági, anyagi hasznon túl valószínűleg működtek családi, személyes, szociális, gazdálkodási indítékek is.

A szőlő, mint jelentős vagyon képezheti *adósság* esetén *zálog* tárgyát is, amikor kölcsön fejében birtokosa leköti azt hitelezőjének. Nem ritka, hogy a kölcsönt folyósító megszerzi a birokot, ha adósa nem tud fizetni. „1573. Nagy László vetett volt egy fót parlag szőlőt Borbély Mihálynak zálogban 3 forintban ezért hívta volt az bíró elejében, az megmondott harmad esztennapig hogy kiváltsa, és hogy Borbély Mihálynak az 3 forintot megadja. Azért az napokat Nagy László elmúlatta és az zálogot ki nem váltotta, ez okkal Borbély Mihály benne maradt az szőlőben örökös képpen.”²²⁴

1569-ben Her György mészárosmester felesége vesz fel kölcsönt Sándor Benedek diósgyőri officialistól, ugyanis többen is foglalkoznak hitelügyletekkel a vár tisztségviselői közül. Bedegvölgyi szőlőjét köti az 50 forintos adósságban, és közben műveli is a zálogot, de ha május 1-re nem fizeti meg az adósságot, Sándor Benedeké lesz a szőlő.²²⁵

Akárcsak az adásvételnél, cserénél, az adósságban való lekötésnél sem merül ki a tanács feladata a szerződés hitelesítésében, hanem a városi ingatlanok feletti joghatóságként az ingatlan *hivatalos becslését* is elvégzi. Az adásvétel, zálogként való lekötés sokszor keresztezheti is egymást ugyanazon szőlőbirtok esetében. Hogy az ilyen, s ehhez hasonló ingatlanforgalmi ügyek nehéz helyzetbe hozhatták a tanácsbeli urakat döntéseik meghozatalánál – s a késői kutatót is a szálak felfejtésénél –, példa az Alszeren fekvő szőlőbirtok eseté 1589-ben. „Miskolci Halász Gergely, Kassán lakozó az mely szőlőjét az Alszeren adott volt Zabari Demeternek, mely szőlőjét ennek előtte kötötte volt adósságáért Ötvös Jánosnak, miskolcinak, mely adósságért ugyan kezes is volt Zabari Demeter Ötvös Jánosnak, tudniillik 300 forintig, mely adósságot ugyan törvény is reá vetett volt Zabari Demeterre, mely adósságot Ötvös Jánosnak megadtak, azért Zabari Demeternek adta volt Halász Gergely azt az Alszeren való szőlőt 100 forintért, mely szőlőt az Halász Gergely felesége tiltott az gyermekire, azért mostan Halász Gergely azt a szőlőt a miskolci főbíró előtt, Balázs deák előtt újonnan vallotta Zabari Demeternek.”²²⁶

1579-ben Bakos Andrásnak tartozott 75 forinttal Kazay György, szentgyörgyi szőlőjének termését, ill. hasznát kötötte az adósság fejében. Leszámítottak azonban kb. 20 forintot a művelésre, így csak 56 forint 25 dénárnak kell kitelnie a szőlő hasznából.²²⁷

A fenti szerződés és más források is tanúsítják, hogy a művelés sokszor nem is csekély értékét mindig betudják ill. leszámítják a szőlőbecsület.

222 Uo. 185.

223 OL Reg.Dec. Borsod 1578/5, 1581/20, 1583/19

224 M.jk. 95.

225 Uo. 3.

226 Uo. 314.

227 Uo. 168.

A szőlőhöz lehet *adomány* révén is hozzájutni, mint láttuk, de ez az aktus kívül esik a városi ingatlanforgalmon, hiszen csak a mezőváros földesura élhet a rá háramlott, esetleg más úton megszerzett dézsmás szőlő adományozásával. 1594-ben a földesúr tiszttartója, Batizy Mihály bocsátja miskolci Varga Bálintnak örök birtokába azt a szőlőt, melynek előző tulajdonosa a fogságból megszökött Molnár Mihály jobbágy.²²⁸ A szőlő után 1594-ben már dézsmát is ad.

Láttuk, a földesúr adománya általában kiváltságokkal járt együtt, de ezeket a kiváltságokat szolgálataik mellett pénzért is megszerezhették a város polgárai inskripciók, zálogosítások formájában. A zálogbirtokosok kezén a 17. században a továbbzálogosítás gyakorlatával szinte szétolvadt az egykor egységes diósgyőri koronajószág, de a 16. században még csak elvétve találunk olyan adatokat, melyek a telkek, szőlők inskripciójára vonatkoznak. A pénzért nyert inskripció birtokjog általában meghatározott időre, sokszor az új birtokos élettartamára szólt, és a birtokot kivette a földesúri kötelezettségek alól, ideiglenes, a földesúrihoz hasonló joggal ruházva fel. Ez egyszerűs mind az uradalom integritásán is csorbát ejtett, melyhez a 16. századi zálogbirtokos családok, úgy tűnik, még ragaszkodtak.

Miskolc a 18. század elején a zálobirtokosok kezéről visszakerült a Kamarához, s ez az új birtoklási szituáció készítette a Kamarát és a várost a 16–17. századi inskripciók számbavételéhez. Mind a kamarai összeírás,²²⁹ mind a város összegyűjtötte iratok²³⁰ alig tartalmaznak 16. századi szerződést, annál többet a következő évszázadból. 1590-ben Kottházy Ferentől (diósgyőri officiális) szereznek inskripciót Pál deák és örökösei 300 forintért egy házhelyre és két szőlőre a Szentgyörgyön és a Bedegvölgyön.²³¹ 1601-ben enyingi Török István és Nyáry Miklós ad egy házhelyet és két szőlőt (Középszer és Szentgyörgy) a Bornemissza családnak.²³²

A Kamara Levéltárában fennmaradt jegyzék szerint ismét csak Kottházy Ferenc ad 1596-ban Kispál Jánosnak egy telket és két szőlőt 250 forintért.²³³ A kevés számú inskripció nem változtatta meg, de még csak meg sem rendítette a 16. századi miskolci telek- és szőlőállomány alapvetően urbéres, dézsmaköteles jellegét.

A mezőváros közösségének és a szőlőingatlan forgalmának legszorosabb kapcsolata elhagyott, műveletlen szőlők új birtokos kezére való juttatásában manifesztálódott. A különféle terminussal illetett eljárás: *szőlőből való kivetés, elbecsülés, megbecsültetés, szőlőre szabadság szerzése* mind a tanács tevőleges közreműködését igényelte egy olyan szőlő megszerzéséhez, amely – ismert vagy ismeretlen birtokjogon – másé volt. A városi jegyzőkönyv sokszor nem árulja el, miért lett régi tulajdonosa érdemtelen birtokára, de a legáltalánosabb ok: a szőlő parlagon, művelés nélkül való hagyása. „1588. április 19. az tapolcai hegyen becsültek el egy szőlőt, parlagot Kádas Sebestyéntől Aszalós Andrásnak, mely szőlő vagyon az Kőkötőn, kit becsültek ennyiben 5 forint.” Aszalós András ugyanezen a napon Fehérvári Imrétől is elbecsültet egy szőlőt a Szentgyörgyön, melynek „egyik felől ő maga a szomszédja, másik felől az út”. A becsérték: 38 forint 79 dénár.²³⁴ Aszalós András nekilendült birtokszerzésében már meglévő szőlőjét is gyarapította egy tagban.

228 Szendrei J., 1904. II. 122.

229 OL NRA 266/3.

230 Kötelkönyv 127–157.

231 Kötelkönyv 128.

232 Uo. 129.

233 OL NRA 266/3

234 M.jk. 292–291.

A jegyzőkönyv nem mindig tudósít, hogy a becsült árat azonnal meg kellett-e térítenie a tulajdonosnak, de valószínűnek látszik, hogy általában csak akkor kellett fizetni, ha a régi birtokos, vagy örökösei tiltást jelentettek be. Erre vall a jegyzőkönyv 1590-ből, amikor Hacsí Jakab középszeri parlagját Gombos Andrásnak és Borbély Péternek becsülik: „Intéztük arra, hogy mostan 12 forintot ér, ezt emlékezetre írtuk meg”.²³⁵ Az örökösök ugyanis a szőlő esetleges visszavételénél kötelesek voltak a szőlőbe fektetett munkát, a szőlő építését megtéríteni a régi és az új becsérték különbözetében: 1600-ban Szabó Jánosnak becsültek egy szőlőt, mert az örökösök gyermekek lévén még nem tudták művelni, a tanács 28 forintra becsülte. „Szabó János ilyen okkal állott hozzá az műveltetésére, hogy mikoron jövendőben az gyermekek elégségesek lennének az műveltetésére és hozzá akarnának térni az szőlőhöz, ismég akkoron ujonnan menjenek ki az tanács uraim és lássát meg az épségét, és az mennyivel jobb leszen, mint akkoron, mikor Szabó János hozzá vette hát Szabó Jánosnak feltérítsék az ő kegyelme munkáját.”²³⁶

A szőlő erőszakos megszerzésének módja az *irtványból való kivetés*. Her György, a miskolci mészárosdinasztia tagja, aki majd Bocskaitól nyer címert és nemességet a 17. század elején, gyakran élt ezzel az eljárással, így növelve szőlőbirtokát. Nemesi címmerrajzán is szerepel a szőlőfűrt a sisakdíszben, emlékeztetendő, hogy társadalmi emelkedését szüleinek is köszönhette (11. kép).²³⁷ 1595-ben a főbírószéket is viselt Her György 1599-ben Petheházy János pap fiát, Pál deákot, Lőrinc deákot és Tibold Zsigmond borsodi birtokos nemes miskolci jobbágyát, Tóth Mihályt vetette ki irtványából.²³⁸ Az irtvány, az extenzív műveléssel szerzett szőlőbirtok azért is lehetett értékes tulajdonosa számára, mert a hegyaljai szokásjog mutatja: új szőlő telepítések a földesúr ideiglenes dézsmamentességet adott a birtokosnak.²³⁹ Her György 1600-ban nincs a dézsmaadó közt, 1603-ban viszont egyike a 202-re zuhant miskolci bortermelő jobbágyoknak.²⁴⁰ Ekkor fordulhatott termőre egyik kivetéssel szerzett birtoka.

„1598. Her György vetette ki Tóth Mihályt, Tibold jobbágyát egy irtványból 10 forintért és 30 dénárért, mert hogy az urak őnagyságok jobbágya lévén. Nem engedték, hogy más úr jobbágya bírja.”²⁴¹

Ez a jegyzőkönyvi adat azért is méltó a figyelmünkre, mert az egyetlen olyan 16. századi miskolci forrás, amely arra utal: a helyi jobbágyi státusz, az, hogy valaki miskolci jobbágytelken ült, előnyt jelentett a szőlő megszerzésénél. Papp Klára Tokaj újkori szőlőbirtoklásánál figyelt fel arra, hogy a szőlők ingatlanforgalma, tiltása során a helybeliek az ismert jogcímeken túl a *jobbágyásra* is hivatkozhattak.²⁴² 1609-ben a Miskolc városi jegyzőkönyv is hivatkozik arra a törvényre, amely a jobbágy jogállásának, mint járadékra kötelezett személynek, előnyt ítél a nemesi státuszú birtokossal szemben.²⁴³

„Aszalós János, az mely szőlőt vött vala Varga Jánostul, mert hogy Galambos István jobbágy lévén, törvénnyel kereste Aszalós Jánostul. Azért az törvény ítélte Galam-

235 Uo. 332.

236 Uo. 460.

237 Szendrei J., 1890. III. 268.

238 Uo. 453–454–455.

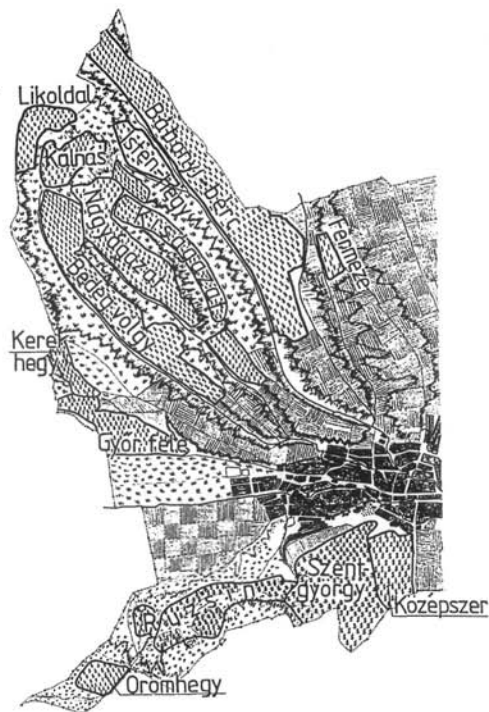
239 Orosz I., 1960. 9.

240 OL Reg.Dec. Borsod 1600/8, 1603/6

241 M.jk. 454.

242 Papp K., 1995. 78.

243 BmLt 1501/a I. 167.

12. kép. Miskolc szőlőhegyei a 16. század második felében (OL Reg. Borsod 1549/7, 1577/6, 1578/5, 1603/6 és HOM HTD II. 324. alapján rajz: Homola K.)

bos Istvánnak negyvenöt forintig, kinek szomszédja Győr fele való oldalon, napkeletrül Borsos Máté, napnyugatrúl pedig Csapó Mihályé. Ítélték pedig ilyen okon, mert hogy ha Galambos István nemes ember leszen, az mint mondják is, tehát az törvény szerint való jobbágy kivesse belőle ugyan azon negyvenöt forintig.”

Miskolci Aszálósi Demeter 1582-ben szerzett nemeslevelet,²⁴⁴ s utóda Aszalós János a szőlővetelről kénytelen lemondani egy jobbágy javára, nemkülönben Galambos István, aki csak várományos a nemesi jogállásnak. A jobbágyi státusz mind a földesúr, mind az államhatalom, mind a város közössége számára nagyobb biztosíték volt, hogy ezek a joghatóságok a járadékokat, adókat, a város által közösen szolgáltatott török adóhoz való hozzájárulást megkapják.

A szőlő birtokába annak építésével, irtvánnyal, palántöltetéssel is juthatott az, aki nem sajnálta a munkaerőt, márpedig sem a telepítésnél, sem a művelésnél „azt az egyet a magyar paraszt sohasem sajnálta”.²⁴⁵ „1570. László János teszen tudományt és tiltást az Kőbányánál való ortványra, ki Eskoráé volt, kit egynéhányan szőlővel akarnak beültetni.”²⁴⁶ Ez az adat a Kőbánya közelében lévő földet még irtvány állapotában mutatja,

244 Borovszky S., 1909 203.

245 Orosz I., 1960. 31.

246 M.jk. 47.

melyet többen is be akarnak ültetni szőlővel, megtakarítva az erdő-, bozótirtás, ill. a föld feltörésének különösen verejtékes munkáját. Még a legrégebbi promontoriumon, a Szentgyörgyön is folyik a 16. század második felében új szőlő telepítése, nem egyszer a meglévő mellé hódítanak el újabb darabot a művelésre. „1572. Veres Mihály teszen tudományt az egész tanács előtt a Szentgyörgy hegyen való szőlőjének a végin való parlagról, mert Veres Mihály tulajdon önnön két kezével építette és ültette be szőlővel kin most is szőlő vagyon.”²⁴⁷

A tanács előtti szőlőügyleteket: a szerződést, a tanácsi ítéletet megpecsétlendő, áldomás zárta a processust. Ezt az új szőlőbirtokos és az ügylet résztvevői „áldomás italok”²⁴⁸ fogyasztották együtt el. Az áldomás italán külön boráldó is volt, s a város törvénye szerint a város házánál itták az áldomást. A szerződésekről szóló levél kiadásának az áldomás megadása volt a feltétele. Az áldomás 1591-ben 20 icce volt, ezért 7 dénárt számítottak fel iccénként, vagyis a város borából ittak. 1593-ban tízen itták az áldomást. Más északkelet-magyarországi mezővárosok jogszokásához hasonlóan Miskolcon is az áldomást követő 1 év 3 nap elteltével adták ki a vételi szerződést, időt hagyva az ellenzésekre. Irtványból, szőlőből való kivetésnél az áldomás összege igen magas, 2 forint volt.²⁴⁹ A vételár sokszor tartalmazta az áldomás díját, mint 1616-ban egy diósgyőri szőlővásárlásnál, ahol a vételár 37 forint 61 dénár az „áldomással együtt, melyet mi magyar nyelven áldomás pohárnak hívunk (*Unacum mercipotu, quod nos ungarica lingua Aldomas pohar vocemus*).”²⁵⁰ Miskolcon nem találtuk nyomát a 16. században az áldomás pohár és a tudomány pohár a Hegyalján jól ismert megkülönböztetésének,²⁵¹ pedig a felek itt is sokszor tesznek tudományt a tanács előtt.

A szőlőbirtokot általában igen nehéz, fáradságos, nemegyszer verejtékes munkával, költséggel lehetett megszerezni, még az örökséghez való hozzájutás sem volt mindig a legegyszerűbb. Elveszíteni azonban – annál könnyebb volt. S itt nemcsak a halálra gondolunk, amely a szőlőbirtokon kívül más földi javaktól is megfosztotta a 16. század emberét is, hanem sok másra. Örökségből, még ha testamentum erősítette is az öröklési jogot, a rokonság ellenzésével forgathatták ki a birtokost, de a hatalmaskodó földesúr is megfoszthatta jobbágját birtokától, sőt magától a szőlőtőkétől is, amint Fánchy Borbála tette, amikor egyik jobbágya szőlejét a földből tövestől és gyökerestől kitépette, amint a miskolciak panaszták.²⁵² De a kényszer is elvehette a birtokot attól, aki kénytelen volt azt áruba bocsátani szükségében, vagy adósságát nem tudván megfizetni, hitelezőjénél hagyni. Nemkülönb a város közössége is elbecsülhette a birtokot, ha bármilyen okból műveletlenül hagyta tulajdonosa, de ugyanezt tehette egy-egy erőszakos birtokszerező is a tanács segítségével. S akit éppen nemes jogállása akadályozott birtokának megtartásában? Vagy a hatalomváltás, a földesúr személyének, a joghatóság minőségének megváltozása, amely a könnyedén osztogatott adományokat igyekezett ismét földesúri tulajdonba vonni?

A birtok megszerzése és – akár a halállal való – elvesztése a birtoklás kezdete és vége. Ami közben van, a szőlőbirtok művelése, az azzal és azzal való gazdálkodás, melynek fő célja: a *bor* elnyerése a város promontoriumain (12. kép).

247 Uo. 66.

248 Uo. 77.

249 Uo. 991, 218., 317., 368., 387., 450.

250 OL NRA 194/5

251 *Balassa II*, 1991. 51–54.

252 OL NRA 723/41

LEVÉLTÁRI RÖVIDÍTÉSEK

- BmLt
Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár
501/I 1–3. k.
IV. 501/I Borsod vármegye levéltára, Borsod vármegye jegyzőkönyveinek (I–III. 1575–1612) 19. szá-
zadi másolatai
501/c
IV. 501/c Borsod vármegye levéltára, Acta Judicialia Prothocollata
501/d
IV. 501/d Borsod vármegye levéltára, Acta Judicialia Non Prothocollata
1501/a
IV. 1501/a Miskolc város levéltára, Miskolc város jegyzőkönyvei
1501/b
IV. 1501/b Miskolc város levéltára, Tanácsi iratok
XV.2.
Címereslevelek gyűjteménye
Borovszky céd.
Borovszky Samu cédulagyűjteménye és levéltári kijegyzései Borsod vármegye történetéhez, irregistrata
- HmLt
Heves Megyei Levéltár
XII-3/c III.Cl.
Az Egri Érsekség gazdasági levéltára. III. Classis: A papi tizedekre vonatkozó iratok
- HOM HTD
Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Adattára (Miskolc)
- Kassa lt.
Kassa város levéltára – Archiv Mesta Kosic, Kosice (Kassa)
Arch. Secr.
Archivum Secretum (Kassa város titkos levéltára)
- OL
Magyar Országos Levéltár
AP
Acta Paulinorum E 153
DI
Diplomatikai Levéltár
NRA
E 148 Neoregistrata acta
E 15
Expeditionales Camerales
P 108
Az Esterházy család hercegi ágának levéltára. Repositorium
Reg.Dec.
E 158 Dézsmajegyzékek
UeC
E 156 Urbaria et Conscriptioes
- Sp. Ref.Lt.
Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei – Levéltár
LRB
Liber Redituum Borsodiensis

IRODALOM

Balassa I.

1991 Tokaj-Hegyalja szőleje és bora, Tokaj

Bán P.

1978 A Borsod vármegyei tizedjegyzékek bormértékei a XVI–XIX. században. Archivum 69–75.

Borovszky S.

1909 Borsod vármegye története, Budapest

Dobrossy I.

1983 Szőlőkultúra és bordézsmá a tapolcai apátság 16–18. századi görömbölyi, tapolcai és Mindszenti birtokain. A Herman Ottó Múzeum Közleményei 21. 76–83.

Égető M.

1985 Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17–19. századból, Budapest

Fekete L. – Káldy-Nagy Gy.

1962 Budai török számadáskönyvek 1550–1580. Budapest

Gecsényi L.

1973 Városi és polgári szőlőbirtokok és borkereskedelem a Hegyalján a XV. és XVI. század fordulóján. Agrártörténeti Szemle 3–4. 342–352.

Gyulai É.

1994 Az Avasi templom 16. századi sírkövei. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXII. 185–205.

1994 A miskolci Avasi templom sírkövei. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXII. 185–206.

1997 A későközépkori és kora újkori Bábony. Sajóbabony birtokosai és adózói 1325–1700. In: Sajóbabony monográfiája, szerk.: Ringer Árpád és Rémiás Tibor, Miskolc-Sajóbabony (megjelenés alatt)

Kandra K.

1886 Az Egri Főegyház Szent János Könyve. Liber S. Joannis. Adatok az Egri Egyházmegye történetéhez III. füzet

M. Kiss L.

1933 Adatok a miskolci református egyház történetéhez. Az első református papok. 2. Hevesi Mihály 1564–1588. Református Egyházi Értesítő. 1933. 23. évf. 1. sz. 2–7.

Kőhegyi M.

1993 I. Ferdinánd Balassa Zsigmondnak adományozza a diósgyőri várat (1540). A Herman Ottó Múzeum Közleményei 28. 91–93.

Kubinyi A.

1963 Miskolci jobbágykérvények 1563-ból. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 69–73.

Leveles E.

1929 Miskolc története. In: Halmi-Leszli (szerk.): A 800 éves Miskolc, 1–161.

M.jk

Miskolc város jegyzőkönyve I. 1569–1600. Közreadja: Tóth Péter. Miskolc, 1990.

- Maksay F.*
 1959 Urbáriumok XVI–XVII. század, Budapest
 1980 A magyar birtokostársadalom a XVI. század közepén. In: Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára, szerk.: Bertényi Iván, Budapest. 181–193.
- Németh G.*
 1990 Hegyaljai mezővárosok törvényei a XVII–XVIII. századból, Budapest
 1993 Mezővárosi írásbeliség, ingatlanforgalom és szokásjog az abaúji és zempléni mezővárosokban a 16–17. században. *Folia Historica* XVIII. 47–74.
- Orosz I.*
 1960 A hegyaljai mezővárosok társadalma a XVII. században. *Agrártörténeti Tanulmányok*, szerk.: Szabó István, Budapest. 3–70.
 1984 Településrend és kertek típusai Tokaj-Hegyalja mezővárosaiban a XVII–XVIII. században. *Ethnographia* XCV. 520–540.
 1995 Az uradalmi és paraszti gazdálkodás Tokajban a 16–17. században. In: Tokaj. Várostarténeti tanulmányok I. Szerk.: Bencsik János és Orosz István. Tokaj
- Papp K.*
 1995 Tokaj birtokosai és a birtoklás története a mohácsi vésztől a Rákóczi szabadságharc bukásáig. In: Tokaj. Várostarténeti tanulmányok I., szerk.: Bencsik János–Orosz István, Tokaj. 67–79.
- R. Péter K.*
 1961 Egy hegyaljai mezőváros harca az örökös jobbágyság ellen. *Történelmi Szemle* IV. 4. szám 427–441.
 1964 Szabad és dézsmás szőlők Zemplénben a XVII. században. *Agrártörténeti Szemle* 1–2. 171–188.
- Révay F.*
 1588 Jelentése a magyarországi végvárak állapotáról, 1588-ban. *Történelmi Tár* 1594. 29–50.
- Román J.*
 1968 Adatok Borsod, Abaúj és Zemplén megyék XVI–XVII. századi gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténetéhez a Liber Redituumok alapján. *Történelmi Évkönyv, Miskolc* II. 109–156.
- Rúzsás L.*
 1939 Az egri vár gazdálkodása a XVI. században, Budapest
- Szabó J. Gy.*
 1981 Rákóczi Zsigmond egri főkapitányi instrukciója és kinevezésének körülményei. *Archivum (A Heves Megyei Levéltár Közleményei)* 10. 27–43.
 1982 Az egri várkapitányok rövid életrajza. *Az Egri Vár Híradója* 17. 5–33.
- Szakály F.*
 1981 Magyar adóztatás a török hódoltságban, Budapest
- Szendrei J.*
 1890 Miskolc város története és egyetemes helyirata III. kötet: Oklevéltár, Miskolc
 1904 Miskolc város története és egyetemes helyirata II. kötet: 1000–1800., Miskolc
- R. Várkonyi Á. (szerk.)*
 1985 Magyarország története 3. kötet 1–2. 1526–1686. Budapest

WEINGÜTER IN MISKOLC IM 16. JAHRHUNDERT

1540, zu Beginn der Türkenherrschaft verpfändete Ferdinand I., ein Herrscher aus dem Hause Habsburg das Herrschaftsgut der Diósgyőrer Burg und damit gleichzeitig Miskolc an den kolonialen Magnaten Zsigmond Balassa und das Herrschaftsgut wird bis hin zum Jahre 1702 zum Pfandgut, Condominium – oftmals zum Pluralbesitz – der Magnatenfamilien. Das Herrschaftsgut wurde nur für eine kurze Zeit, 1563–64 erneut Eigentum des Königs, denn König Maximilian I. gab es erneut in Pfand. Zu dieser Zeit wurde der Urbarialbesitz der zur Burg gehörenden Marktflächen und Dörfer, gemeinsam mit den vom Gutsherren verwalteten Weingütern (Allodium), dem Weinneuntel und dem Weinbau zusammengeschrieben (Bild 1.). Im Herrschaftsgut wurden nur wenig Weingüter von den Gutsherren gesondert verwaltet und ein großer Teil dieser wurde außerdem für treue Dienste an ihre Familiarise, Servitoren verschenkt. In dieser Zeit war es eine übliche Erscheinung, daß die Magnateneigentümer des Großgrundbesitzes der Burgen die auch als „Orden der Wackeren“ bezeichnete Soldatenschicht der Grenzburgen mit Schenkungen von Gütern belohnte, wodurch diese Gesellschaftsschicht von außerhalb zu Weingutsbesitzern in Miskolc wurden. Die Miskolcer Hörigen-Bürger sahen diese bevorzugte Besitzerschicht nicht gern in der Stadt, wie dies aus der an den Herrscher geschriebenen Beschwerde hervorgeht. 1562 schenkt die damalige Gutsherrin ihrem Servitor, dem Miskolcer Schreiber (Literatus) Johannes Szabó in einer in ungarischer Sprache abgefaßten Urkunde ein Haus und Weingut in Miskolc, gleichzeitig aber befreit sie ihn auch von der Zahlungspflicht des Zehnten an den Gutsherren, das heißt sie libertiert den Besitz (Bild 2.).

Die Offiziere der Burg hatten nicht nur an den Weingütern, sondern auch am Wein Anteile. 1563 findet der Kapitän der Diósgyőrer Burg die ihm jährlich überwiesenen 20 Fässer Wein zu wenig, da die hiesigen Fässer sehr klein sind, deshalb forderte er wöchentlich ein Faß für „Tafelzwecke“ (Bild 3.). Die Gutsherren und Offiziere der Burg trieben gegenüber den Einwohnern der Stadt oft Mißbrauch, um so viel Wein wie möglich zu erhalten, welchen sie in dieser Zeit erfolgreich verkaufen konnten. Gleichzeitig aber mußten ihre Untertanen ihren unverkäuflichen, schlechten Wein unter Zwang kaufen, welche Tatsache auch vom Herrscher selbst in seiner, den Mißbrauch verurteilenden Urkunde von 1564 erwähnt wird (Bild 4.).

Obwohl in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts bereits mehrere Adelsfamilien Weingüter in Miskolc besaßen, blieb im allgemeinen doch der Fronbesitz charakteristisch. Die mit Weingütern ein Vermögen erworbenen Miskolcer Hörigen Versuchten allerdings neben ihrem Wirtschaftsprestige durch das Erlangen des Adels auch gesellschaftliche Sonderrechte zu erwerben, wie 1560 Paul Gombos, auf dessen rekonstruierten Wappenzeichen ein Wein erntender Mann eines Marktflückens (der Titeltträger selbst) abgebildet ist (Bild 5.), und wie 1562 Laurentius Jakus/Kiss, Stadtbürger von Kaschau und Miskolc (Bild 6.). Der reformatische Prediger Michael Hevessy, der

an der Wittenberger Universität studierte, erwarb ebenfalls einen Adelstitel (Bild 7.), und nachdem er von Melanchton zum Priester geweiht wurde, kehrte er nach Ungarn zurück und wurde 1570 zu einem der ersten protestantischen Prediger in Miskolc. Da auch die Gutsherren des Pfandbesitzes zum protestantischen Glauben übergetreten waren, wurde der Prediger für seine Dienste mit Schenkungen von Weingütern belohnt. 1572 entthob die Gutsherrin sein Haus und Weingut, welches einst Besitz der katholischen Kirche des Heiligen Stefans war, von der Zahlungspflicht des Zehnten gegenüber dem Gutsherren. Er hatte den gleichen Anteil am Zehnten der Kirche, wie seine Vorgänger, die katholischen Priester, wie dies seine von eigener Hand geschriebene Quittung von 1578 (Bild 8.) zeigt, mit der er die Übernahme des sogenannten Oktavenweines (ein Achtel des Priesterzehnten) mit seinem, kleine mythologische Figuren darstellenden Siegel bescheinigte (Bild 9.).

In der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts tritt die gesamte Bevölkerung des Marktflecken Miskolc zum protestantischen Glauben über und die Gutsherren reißen die Weingüter der ehemaligen Altdirektionen (Rektorate) der katholischen Kirche an sich. Aber auch die protestantische Kirche verfügte über drei Weingüter in der Stadt, so wie aus der katholischen Zeit auch die Mühle der Kirche hinterblieben ist. Der Pastor hatte neben seinem Anteil an den Weingütern auch ein gesondertes Einkommen, er erhielt ebenso wie der Rektor der Schule je Weingut 1 Butte Wein.

Ein Großteil der Weingüter von Miskolc behält auch in der frühen Neuzeit seinen Froncharakter, aber der freie Kauf und Verkauf dieser Güter bringt der Stadt einen unglaublich lebhaften Immobilienhandel. Dieser Handel wird auch vom sogenannten Stadtbuch, dem Protokoll des Stadtrates dokumentiert, welches von 1569 an geführt wurde. Für den Immobilienhandel der Weingüter ist es auch in Miskolc kennzeichnend, daß dieser nicht in den Kompetenzbereich der Gutsherren, sondern in den des Stadtrates gehörte, wodurch der Rat der Stadt das Recht hatte, den Kauf und Verkauf, den Tausch zu verwalten, die Wertschätzung des Weines durchzuführen, die Verträge aufzusetzen und in das Stadtbuch einzutragen. Bei Abschluß eines Vertrages wurde auch in Miskolc ein Kauftrunk (lateinisch: mercipotus) getrunken, um die Gültigkeit des Kaufes zu besiegeln. 1570 war ein Miskolcer Bürger gezwungen, die Hälfte seines Weingutes an einen Mitbürger zu verkaufen, damit er das Lösegeld für seine Freilassung aus der türkischen Gefangenschaft zahlen konnte, hierüber berichtet eine Urkunde der Stadt in lateinischer Sprache (Bild 10.). Falls jemand sein Weingut nicht bewirtschaftete hatte der Stadtrat das Recht, dieses einer anderen Person zur Bewirtschaftung zu übergeben und der ehemalige Eigentümer konnte dieses erts nach der Vergütung der investierten Arbeit zurückgewinnen. Georg Herr, ein Mitglied der Miskolcer Metzgerdynastie erwarb auf diese Weise mehrere Weingüter und es ist nicht verwunderlich, daß auf seinem 1606 erworbenen Adelswappen als Visierzierde auch eine Weintraube abgebildet ist (Bild 11.).

Die vorzüglichsten Quellen des Miskolcer Weinbaus im 16. Jahrhundert sind die im ungarischen Landesarchiv aufbewahrten Verzeichnisse über den Zehnten der Kirche, welche aus folgenden Jahren hinterblieben sind: 1549, 1575, 1577, 1578, 1579, 1581, 1582, 1583, 1594, 1597, 1599, 1600, 1603. Aus den Verzeichnissen geht hervor, daß in Miskolc in 14 Weinbergen (promontorium) Wein angebaut wurde, deren Namen auch heute noch in den geographischen Namen vorkommen (Bild 12.).

Éva Gyulai